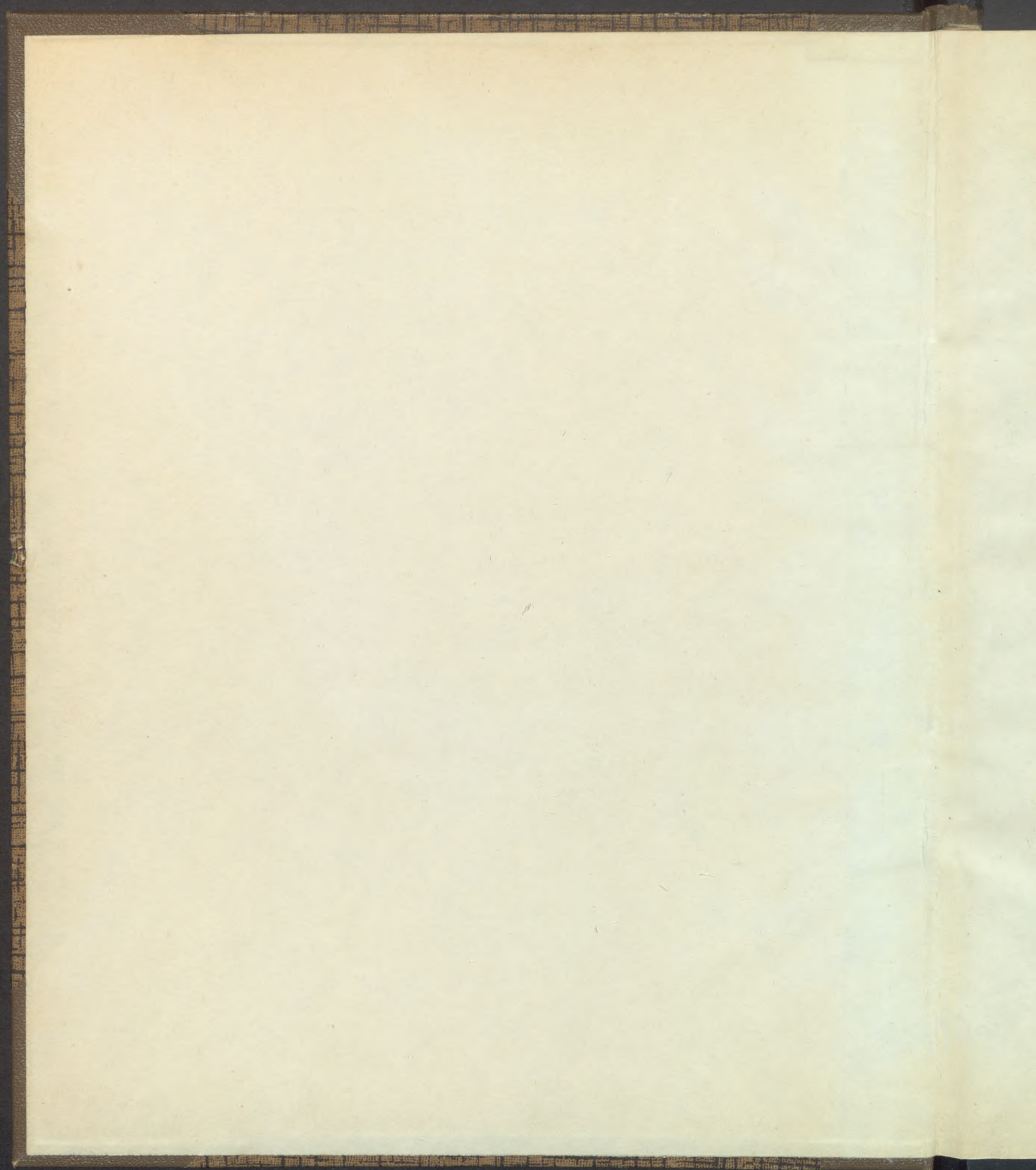

.....
405 363

USZY

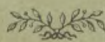
405.363

405.363

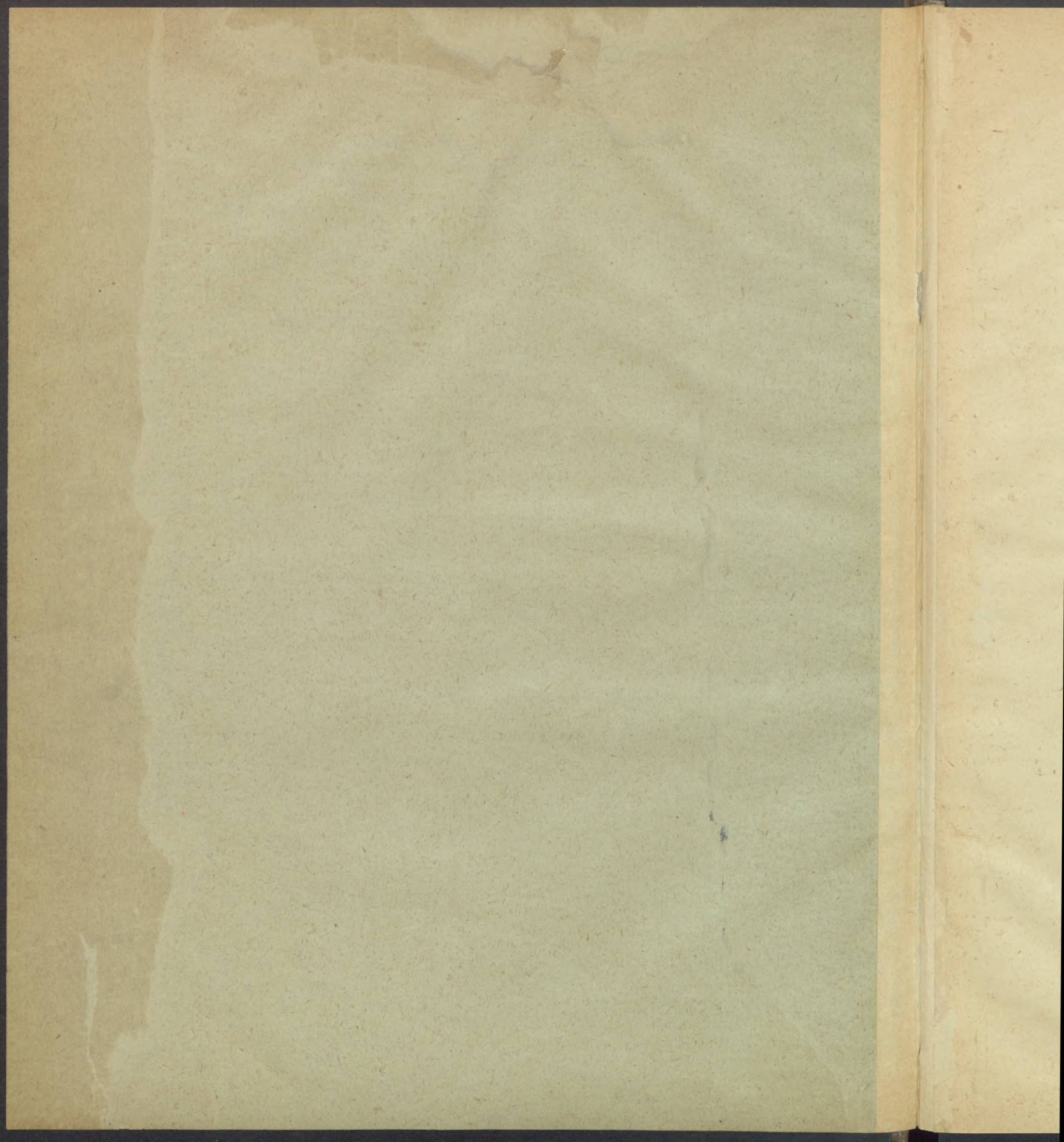
BETHLEN GÁBOR
FEJEDELEM
IFJÚSÁGA

IRTA
DR. VERESS ENDRE

(FÜGGELEKÜL BETHLEN IFJÚKORI LEVELEIVEL)

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁRTOJA
1914

BETHLEN GÁBOR

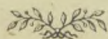
FEJEDELEM

IFJÚSÁGA

IRTA

DR. VERESS ENDRE

(FÜGGELÉKÜL BETHLEN IFJÚKORI LEVELEIVEL)

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSZÁJTÓJA

1914

KÜLÖNLENYOMAT
AZ „ERDÉLYI MÚZEUM“ 1914-IKI ÉVFOLYAMÁBÓL

405.363

GYAKORI eset a történelemben, hogy hirtelen felemelkedett uralkodók vagy alantasabb sorsból fejedelemségre jutott történeti alakok ifjúságáról keveset tudunk. Majdnem általános, de legalább is nem ritka dolog, hogy köznemesi sorban álló családok életviszonyairól csak akkor kezdenek adatokat gyűjtögetni, a mikor valamelyik tagja kiemeli az ismeretlenség homályából s olyan magaslatra juttatja, mely a krónikás érdeklődését is kiváltja. Ámde az is természetes, hogy ez a gyűjtés sokszor későn indul meg, a mikor megbízható följegyzések már alig végezhetők, udvari történetírók pedig előszeretettel színezik ki a mutatózó hiányokat s költenek meséket, hogy uruk dicsőségét a származás előkelőségével és uralomra jutását megelőző életét jeles tettek sorozatával növeljék. Így vagyunk Bethlen Gábor fejedelemmel is, kinek ifjúságáról nagyon keveset tudunk. Az újabb történelmi kutatás évtizedeken át páratlan eredménynyel derítette fel uralkodásának részleteit és számszámra hordta össze az életére vonatkozó leveleket. Ezek között azonban alig van egynehány ifjúsága idejéből s valósággal eseményszámba ment, valahányszor egy pár adat Bethlen trónralépte előtti idejéből feltűnt.

Bethlen Gábor ifjúsága a Báthoryak korában telt el, melynek épp az ő trónralépése vetett véget. E kor részleteivel immár negyedszázad óta foglalkozom s ez idő alatt mindig különös figyelemmel kísértem Bethlen Gábor alakját is, de levéltári kutatásaim közben Bethlen ifjúságából mégis mindössze tíz kiadatlan levelére akadtam. Számra nézve kicsi ez húsz esztendőből, az 1593—1613 közti időből; de rendkívül nagy, ha meggondoljuk, hogy ez évekből egész irodalmunkban Bethlennek csupán 25 levele jelent meg szétszórtan a legkülönbözőbb kiadványokban eldugva. Ezek a levelek tartalmukra nézve is különböző értékűek, ám bokrba fogva saját gyűjtésünkkel, úgy a mint őket kivonatossan — s lehetőleg Bethlen szavaival kivonatolva — ezennel bemutatjuk, hű képét nyújtják Bethlen gondolkozásmódjának, ifjúkori irányának és egész eszmevilágának. Másfelől e levelek mind megannyi kőkoczkái ifjúsága

történetének és trónralépte előtti magán- és köztevékenységének. De micsoda rettenetes rombolás érhetne nemzeti dicsőségünk csarnokát, hogy e kőkoczkákból alig áll valami helyén s mily fájdalmas, hogy még Bethlen Gábor ifjúkori leveléből is olyan keveset mutathatunk fel! Az első ugyan 13 éves korából maradt reánk, de már az utána következő *tíz esztendővel későbbi* s így ifjúsága legszebb korszakából *egyetlen sor írása* sincsen! Reá vonatkozó életrajzi adatunk is kevés, azért soroljuk fel azokat is illő helyükön, hogy e közleményünk bevezetéseül kerek képet nyújtsunk s legalább vázlatosan előttünk álljon Bethlen ifjúságának rajza,¹ melynek művészi kidolgozását a jövőtől várjuk. Bethlen Gábornak t. i. sajátosképpen mind a mai napig sincsen kimerítő s a tudomány színvonalán álló, minden igényt kielégítő nagyobb életrajza. A mi van, azt egy fajunkat és nyelvünket nem ismerő idegen, a cseh *Gindely* Antal írta.² Munkájának nem egyedüli hibája, hogy nincs benne magyar lélek s így Bethlen cselekvéseinek belső titkos rugóit nem mindig érzi, hanem az, hogy — kivált első része — hihetetlen felületességgel írott s annyi benne a Bethlen-irodalom fogyatékos ismeréséből eredő tárgyi hiba, hogy kijavításuk külön tanulmányt igényelne. *Szilágyi* Sándor, a ki Bethlen életét és korát legalaposabban ismerte s ahhoz a legtöbb adatot felkutatta, sajnos nem írhatta meg Bethlen Gábor életrajzát, csupán egy kis füzetben,³ melyben úgy látszik a nagy közönség s a tanulóifjúság igényeire gondolva nem mérlegelte kellően adatait, úgy, miként azt másutt tette, valahányszor Bethlen cselekvései kerültek tollára.⁴ Így még mindig *Angyal* Dávid kis Bethlen-életrajza legjobb, a melyben — csekély terjedelme daczára — a Bethlen-kutatás eredményeit gondosan felhasználta és azokat élvezetes módon dolgozta fel.⁵

¹ Vázlatosnak nevezem munkámat — habár irodalmunkban legbővebben tárgyalja Bethlen ifjúságát — azért, mert czélomúl inkább csak az adatok megrostálását, ellenőrzését és összefűzését tűztem ki, mellőzve a korfestést és a milieunek Bethlenre való hatása rajzát, a mire ez alkalommal sem terem, sem időm nem volt. Munkám egyébkint a Bethlen trónralépte háromszázados évfordulója emlékeül, általam indítványozott „Bethlen-Album“ számára készült, mely azonban nem jelenhetett meg.

² Gindely munkája a „Magyar Történeti Életrajzok“ 1890-ik évfolyamában jelent meg 230 lapon, képekkel és hasonmásokkal díszítve. Függelékéül Acsády Ignác írt Bethlen Gábor udvaráról.

³ Szilágyi Sándor e 28 lapnyi kis életrajza 1885-ben a „Magyar Helikon“ 46. füzeteként jelent meg.

⁴ Nehány hibájára előadásunk folyamán jegyzetben mutatunk rá.

⁵ Angyal becses műve a „Magyar Könyvtár“ 133. számaként látott napvilágot 1898-ban 72 lapon. Legkisebb végül Vajda Ferencz 23 lapnyi munkája, mely a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság népies kiadványai V. füzeteként 1897-ben jelent meg.

I.

Bethlen Gábor a Maros jobb partján fekvő hunyadmegyei Illye nemesi udvarházában született 1580-ban.¹ Illyét atyja, az Erdélybe költözködött Bethlen Farkas 1576 elején kapta Báthory Istvántól, a Bekes Gáspár elleni harcban való részvétele jutalmául,² miután ősei jószága, a temesmegyei Iktár és más birtoka már rég török kézre jutott.³ Szülőházát Bethlen öcsce, István 1627-ben — tehát még a fejedelem életében — emléktáblával jelölte meg.⁴ Ezt a hagyomány szerint a Horolázadáskor (1784-ben) a feldühödött parasztok leütötték. Gondos kezek azonban megmentették s a nagyenyedi kollégium múzeumába vitték, hol később nyoma veszett.⁵ Ezért mintegy kiengesztelésül, de meg nagy alapítója iránti hálából is a kollégium főgimnáziumi ifjúsága napjainkban magyar szövegű új táblát illesztett helyére a kastély falába.⁶ Ezt különben Bethlen Farkas renováltatta 1582-ben; várfalait és árkait Bethlen Gábor javíttatta, bővítette. Jelenleg a báró Bornemisza-családé.⁷

Bethlen Gábor nemzetségéről még életében három udvari embere írt s a mit kettőjük udvari írók szokása szerint ferdített és költött a Bethlenekről és kivált Bethlen Gábor ifjúkori tetteiről, az mind a mai napig burjánzik irodalmunkban.

E munkák elseje Keserői *Dajka* Jánosé, Bethlen udvari papjáé, 1618 elejéről. A Bethlenek nemzetségét benne Bethlen Gergelyig, Mátyás király szörényi bánjáig viszi fel s a kivel csak lehet hőstetteket végeztet.

¹ Bethlen Gábor születésének egyetlen hiteles, egykorú adatát a születési házában 1627-ben felállított emléktábla szövegének alábbi sora tartotta fenn: „Honorii et memoriae sempiternae castris Illye, loci natalis Serenissimi Sacrae Romani imperii et Transsilvaniae principis Gabrielis, qui in dicto castro paterno anno Christi 1580 feliciter natus est, clarissimum familiae suae Bethlenianae antiquissimae sidus.“ Benkő József „Transsilvania pars specialis“ cz. a 144. pontjából kiadta *Koncz* József a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1899. Évkönyve 125. l.

² Bojti Gáspár műve 243. l. Ezt ő 1624-ben írta és „Casparis Bojthini Pannonii De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen“ czímen *Engel* János Keresztély adta ki Bécsben, 1809-ben „Monumenta Ungrica“ című gyűjteménye 237—444. l.

³ A Bethlenek iktári kastélyáról 1596-iki adat van Engel: *Geschichte von Servien* 480. l.

⁴ Bethlen Gábor öcsce, István gubernátor írja 1629 július 14-én, hogy „Urunk ő Felsége az mely házban született volt Illyén“ abba a házba ennekelőtte valami czimerkövet faragtatott; *Történelmi Tár* 1882: 586.

⁵ *Koncz* József említi Maros-Illye váráról írt cikkében Benkő Ferencz tanár műve nyomán, hogy a díszes emlékkő még 1794-ben is meg volt a nagyenyedi kollégium régiségtárában, hol valószínűleg az 1849-iki dúláskor elpusztult.

⁶ Az új tábla ünnepélyes felavatása 1909 május 8-án történt; leírta Bodrogi János nagyenyedi tanár a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1909-iki Évkönyve 93—95. l.

⁷ Képe megjelent a *Hazánk* s a *Külföld* 1865. évi. 40. számában és Cserna Károly jobb rajzában, *Gindely Bethlen-életrajza* 10. l.

Bethlen Gábor apját is szerepelteti Gyula 1566-iki elestében. De ez még nagy bajt nem okoz, hanem már fiáról azt írja, hogy résztvett a Szinán basa elleni 1595-iki hadjáratban, holott akkor Gábor még alig volt több 15 esztendősnél, ha ugyan betöltötte az év nyarán tizenötödik életévét! Bethlen résztvesz Temesvár kétszeres ostromában is (tehát 1596-ban és 1597-ben) és utána Bocskay Istvánnal a prágai császári udvart is megjárja 1599 tavaszán és visszatérve serényen munkálkodott azokban a tárgyalásokban, illetve levelezésben is, melyet Báthory Zsigmond fejedelem (1602 nyarán) II. Rudolf királylyal folytatott, miként hogy résztvett mindazokban a csatákban és hadi eseményekben, melyek Báthory uralkodása alatt Erdélyben Basta György koráig történtek.⁸ Mind ez mese és üres hízeltetés, mit legfeljebb az menthet, hogy munkáját szerzője idegenbe küldte és külföldiek előtt akarta urát minél jobban dicsőíteni.

Dajka után két esztendővel Bethlennek egy másik „alázatos hív udvari szolgája“, háportoni Forró Pál írt róla 1619 karácsonya után megjelent műve ajánlólevelében.⁹ Ő sem mentes a hízeltéstől, mert kiemeli, hogy ő Felsége „csillagul finyeskedik az régi híresneves és tekintetes Bethlen familiában, melyből ilyen nagy fejedelemségre magasztaltatott, mely familia nagy dicsőre méltó, miérthogy benne régtől fogva minden száz esztendőben az Magyar nemzet között fő urak égő fáklya gyanánt tündöklöttek és az magyar koronának sokat szolgáltanak.“ Ám ez a hízeltetés megbocsátható, mivel amúgy is igaz, de nem követvén Dajkát — kinek művét úgylátszik nem ismerte — a továbbiakban már csak annyit ír, a mennyit valóban ismert. Bethlen Gáborról elmondja például, hogy mihelyt a fődolgoz tanulását elvégezte „szép ifjuságát nem hon töltötte el,“ hanem a fejedelmi udvarba sietett s abban való serény forgolódásával és idejével ítélte is nevedvén, úgy a csendes békekesség, mint a hadakozás idején magának előmenetelt és tisztességet szerzett, a minek végre a fejedelemség lett méltó jutalma. Ebben a rövid, igaz dicsőreben nincs semmi tudatos nagyítás vagy hamisítás; talán azért sem, mert a fejedelem költségén nyomtatott könyv az ő kezébe is eljutott.

⁸ Késérői Dajka János „Epistola de genealogia et virtutibus principis Gabrielis Bethlen“ című munkáját 1618 januárius 28-án Gyulafehérvárt írta Pareus Dávid heidelbergi theologiai tanárnak. Ezt 1700-ban Alting Henrik adta ki Frankfurtban s utána kivonatosan Czwittinger Dávid „Specimine Hungariae Literatae“ cz. műve 67—77. l. Teljes szövegében megjelent Frankfurtban, 1725-ben a „Historiae ecclesiasticae, politicae et literariae saeculi XVI. et XVII. monumenta selectiora ac rariora, nunc primum e tenebris protracta“ 227—238. l. Nem ismervén e kiadását, Engel nyomatta le újra 1809-ben mint kiadatlant „Monumenta Ungarica“ cz. kötete 437—444. l.

⁹ Ezt Forró Pál Quintus Curtiusnak Nagy Sándor viselt dolgairól írt históriája 1619-iki debreczeni magyar kiadása ajánlólevelében írta Debreczenben 1619-ben, karácsony havának 18. napján.

E két munkánál bővebben egy harmadik udvari ember, *Bojti* (Véres) Gáspár, az ifjú Bethlen István nevelője és később gyulafejevári tanár írta meg 1624-ben Bethlen Gábor jeles tetteit. Miként műve cím-lapján jelzi, azt egykorú akták és levelek, meg hiteles jelentések alapján írta, a minnek van is nyoma a munkában. Bethlen őseit ő már 1380-ig felviszi, hanem a mit róluk, meg Bethlen Gáborról ír, azt az előbbi két munka alapján teszi, szószerint átvevén adataikat, melyeket aztán saját képzelete színes, hamis virágaival ékesít fel, csak hogy hőstét minél kiválóbbnak és dicsőbbnek fesse. A hízog udvaronc öntudatosan ferdített még abban is, a mit kortárs-létére jól ismerhetett; de hogy koholmánya valódiságának látszatát biztosítsa az utódok előtt és ura ifjúkori hőstetteinek megtörtént voltát elfogadhatóknak tüntesse fel, Bethlen Gábort a Szinán elleni hadjáratban *25 évesnek* mondja. Hogy pedig alaposságáról tegyen bizonytságot, a mit Dajka csak általánosságban mert jelezni, a Báthory Zsigmond korabeli csatákban való részvételét apróra leírja. Bethlen e szerint résztvett (1595 nyarán) fegyveres lovasokkal a Szinán elleni havasalföldi hadjáratban; utána (1599 őszén) a sellenbergi csatában, melyben megsebesül; sereget vezet (1600 őszén) a miriszlói csatában Mihály vajda ellen; nagynehezen menekül (1601 nyarán) a goroszlói harczból 50 lovasával és szerepel minden egyéb eseményben, a mi Erdélyben történt,¹⁰ nehogy szerzőnk munkájában véletlenül valamelyes hézag találjon maradni. Bethlen e változatos szerepléséről az egykorú krónikások s a megbízható történetírók természetesen nem tudnak, holott azokat különös büszkeséggel jegyezték volna fel egy 15—20 esztendőes ifjúról; sem a jelentések és levelek nagy tömegében egyetlen adatot nem találunk róla. Nem is találhatunk, mert úgyszólván Bethlentől tudjuk, hogy azokban a mozgalmas időkben félrevonultan élt,¹¹ várva a vihar elmúltát, a mikor hazájának jobban vélt szolgálni s különben is érettebb korú volt. Bojti egyébkint magyarul is írt egy kisebb munkát Bethlen nemzetségéről, melyben mindent elmond röviden,¹² a

¹⁰ Bojti id. műve 240—243. l.

¹¹ Az Erdélyben járt Strassburg Pál svéd követ, a ki adatait Bethlentől kapta, erről az erdélyi eseményekről írt munkájában (a Történelmi Tár 1882. évf. 277. l.) így szól: „Bethlen sub Georgii Bastae saevitia et tyrannide patria deseruit,“ Basta kora pedig 1599 őszén kezdődött, a mikor a hamar rettegetté vált olasz generális Erdélybe jött.

¹² Kiadta gróf Kemény József „Bethlen Gábor honi fejedelmünk nemzetségéről“ címen a Nemzeti Társalkodó 1841. évf. 5. számában. Bojti e műve kéziratának végén ez a megjegyzés olvasható: „Keveset írt le benne.“ Ezt Kemény József Bethlen Gábor tulajdon kezével írottak véll, ámde Kemény csalódott benne, mert abban az írásban *Bethlen* Elek kezeirását ismerem fel; különben is, ha azt maga a fejedelem jegyezte volna reá, akkor bizonyára nem hagyta volna tévedéseit megjegyzés nélkül.

mit latin művében bővebben előadott és érdekes, hogy ezt Forró munkája alapján írta, sok helyen majdnem szószertint követvén gondolatmenetét.¹³

Igy vagyunk Bethlen nemzetségrendjével is. A mint halála után dicső emlékétől távolodunk, mind merészebb szárnyalással keletkeznek a mesék és bővítések, melyekkel családja fényességét érdekelt atyafiak és hízog genealogusok növelni vélték. Bojti még csak Bethlen Gábor anyja nemzetségét igyekezett felvinni Tivatalusig, a „Scythiából bejött őszékelyek“ e képzelt alakjáig¹⁴ s hogy a családi hiuságot legyezgető meséknek még nagy emberek is mennyire hódolnak, érdekesen mutatja az, hogy azt maga Bethlen Gábor is hitte, sőt anyját egyenesen Attilától származottnak képzelte.¹⁵ Bethlen egyébiránt atyai származását is nagyra tartotta s büszkén jelentette ki, hogy nem való ugyan királyi ágyból, de a legelőkelőbb és legrégibb nemesi családok egyikének sarja és ősei vajdák voltak.¹⁶ Ezt helyesen tudta, mert a Mátyás király korában élt Bethlen Domokos valóban vicevajdája Erdélynek és szörényi bán is több volt családjában, a mely méltóságot a vajdaival egyenlőnek tartották. Bethlen tudása tehát igaz családi hagyományon nyugodott. De a XVIII. század elejéig élt Bethlen Elek már a férfi-ágot is Szent István nővéreig, Saroltáig vitte fel,¹⁷ a mi aztán belejutott a köztudatba s jóformán minden családtörténeti munkába.¹⁸ A Bethlen-család eredetének kinyomozása s ezt az eredetet elhomályosító hibás adatok, ferdítések és toldások czáfolása is megvan azonban már s ez *Karácsonyi* János érdeme.¹⁹ Tanulmányának lényege az, hogy Bethlen nemzetsége az

¹³ Ezt nemcsak a munka beosztásából állapíthattam meg, hanem abból is, hogy benne Bojti másfél évtized eseményeit hagyja figyelmen kívül és rögtön Bethlennek 1617 szeptember havában indított moldvai hadjáratára tér át, a hogy Forró könyvében találta.

¹⁴ Bojti id. magyar munkája 35. l.

¹⁵ Ezt Strassburg Pál többször hallotta Bethlentől s azt feljegyzésében (id. h. 277. l.) így örököltette meg: *Maternum genus ab ipso usque Attila iactare non semel audivi.*

¹⁶ Ezt a kijelentését Bethlen Sennyei István püspökkel való beszélgetése folyamán tette 1624 végén, a mikor követségben járt nála a gyulafehérvári udvarban. (Az erről szóló kiadatlan jelentés nyomán Gindely Bethlen-életrajza 107. l.)

¹⁷ A bethleni ágból származó Bethlen Elek kancellár Bethlen-genealogiája nyomtatásban is megjelent, de ma már egyetlen példánya sincs meg; hanem adatait minden Bethlen-temetésen felsorolták s már 1717-ben idézték gróf Bethlen László temetésén. A Saroltától való leszármazás tehát általános volt, mert minden temetésen felhozogatták, sőt Verestői György 1748-ban halotti beszédeit tartalmazó „Holtakkal való barátság“ cz. munkája 687. lapján arról már úgy emlékezik meg, mint a Bethlen-familiának házi krónikáiból vett adatról.

¹⁸ Felvette Benkő József is Transsilvaniája 1778-ban megjelent II. kötete 365—366. lapjára s utána mindenütt megtaláljuk, a hol Bethlenekről szó esik.

¹⁹ Karácsonyi János: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei; Turul 1897. évf. 49—57. l.

1233-ig kimutatható. Neczpáli-családból eredt és a békésmegyei Gyoma határában feküdt Bethlenősből származott a temesmegyei Iktárba, honnan a család a XIV. század elejétől kezdve magát írta, míg aztán Bethlen Gábor atyja Erdélybe költözött.

Az illyei kastélyban töltötte Bethlen Gábor gyermekéveit, de mikor atyja — úgy látszik 1592-ben — meghalt,²⁰ anyja, szárhegyi Lázár Dru-siánna hazavitte Csíkba, a hol anyai nagybátyja szárhegyi birtokán élt és tanult tovább. Ez a tanulás azonban hamar megszakadt, mert 1593 nyarán Bethlen Báthory Zsigmond fejedelem udvarába ment Gyulafehérvárra, hogy atyai jussát visszaszerezze²¹ s azontul ott is maradt. Nem is volt valami rendszeres, mert még fejedelem korában is emlegette, hogy „deákul sohasem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud“ s tényleg sajátkezűleg írt latin levele alig is van. Inkább katonának nevelték s fegyverforgatásban lelte örömét, a mellett, hogy Báthory Zsigmond idegenektől hemzsegő fényes udvarában a finomabb társalgást és előkelő modort elsajátította. Jó hasznát is vette ennek még Rudolf császár udvarában is, a hová Báthory 1596—97-iki két prágai útja valamelyikén úgy látszik magával vitte.²² Serdülő korából nincs is ennél több hiteles adatunk Bethlenről,²³ de kortársai egybehangzóan írják, hogy a hadi dolgokat különösen kedvelte és természetesnek kell tartanunk, hogy a szokott lépcsőfokon Bethlen is egymásután lett udvari főkapitány, generális és tanácsúr.²⁴ Hogy e fokozatokat mikor s mivel érdemelte

²⁰ Bojti (id. h. 244. l.) 1590-re teszi halálát; említett kriptájának azonban már nyoma sincs a marosillyei ref. templomban.

²¹ Bethlen 1. levele alapján.

²² Ezt a fontos adatot Strassburg Pálnak köszönhetjük, a ki azt úgylátszik magától Bethlentől hallotta; Történelmi Tár 1882: 277. Ezt az adatot módosították aztán mások oda, hogy Bethlen Bocskay kíséretében járt a császári udvarban, hiszen, ha Bocskayval járt volna, a 19 éves ifjú neve csak előfordulna valahol a követi utasításban vagy jelentésekben!

²³ Hangsúlyozzuk, hogy *hiteles* adat, mert Dajka és Bojti adatainak hamis, lehetetlen voltát már fentebb kimutattuk. E két egykorú író állításait *Angyal* Dávid úgylátszik hagyományon alapulóknak véli, de (id. m. 6. l.) azért nyíltan kételkedik abban, hogy Bethlen résztvevett volna Báthory Zsigmond 1595-iki hadjáratában, sőt még az 1599—1600-iki harcokban való részvételét sem tartja egészen bizonyosnak. Az „Erdélyi országgyűlési emlékek“ III—IV. kötete elé s 877—78-ban írt bevezetéseiben *Szilágyi* Sándor sem említi sehol Bethlen nevét; de azért Bethlen 1885-ben írt kis életrajzában (az 5. lapon) sajnos mindent utánamond Bojtinak és sajátosképpen elhagyta az a kritikai higgadsága, melyet amott pár évvel előbb Bethlen ifjúsága történetével szemben tanusított!

²⁴ Bethlen ifjúságát Strassburg Pál (id. h. 277. l.) menten minden hamis czafrangtól — úgy, miként azt Bethlentől hallhatta — ekként ismerteti: „Inter Ungariae motus et horrenda bella natus puerilem aetatem litteris, adolescentiam cum Sigismundo Bathoreo in Rudolphi caesaris aliorumque principum aulis, iuventutem ac virile robur armis exercuit, tam propitio Marte, ut ab infimis ordinibus perpetua serie ad ipsam imperatorii muneris sublimitatem evectus sit.“ Strassburg jellemzését

ki, arról bővebb feljegyzéseink nincsenek. Még csak polgári életének sincs okleveles nyoma egész 1600 december 22-ig, a mikor öcsésével, Istvánnal megosztózik atyai örökségén, még pedig úgy, hogy ő kapja a székelyföldi és magyarországi jószágokat, Bethlen Gábor pedig Illyét uradalmával. Ezt nagyon szerette, annyira, hogy megtartásáért még külön ezer forinttal kárpótolta öcscsét.²⁵ Itt húzta meg magát, a míg az országról Mihály vajda rémuralma elmúlt s utána Bastáé reánk szakadt. Bölcs nyugalommal várt az időtől, mert ismerte az ország gyengeségét s tudta, hogy Basta túlerejével és ravaszságával szemben semmire sem mennének. Az olasz generális haragját is csak úgy kerülhette el, hogy teljesen visszavonulva szemlélte az eseményeket, mindaddig, míg 1602 tavaszán annyira össze nem szedte magát az erdélyi nemesség, hogy felvegye a harcot Bastával. Ez a harc 1602 július 2-án Gyulafehérvár alatt dőlt el a váradijai sikertelen csatában, melyből Székely Mózes, Bethlen Gábor és néhány társa kíséretében nagynehezen juthatott törökföldre Solymosra.²⁶ Udvari szolgálatától eltekintve ez volt Bethlen első szereplése a közpályán 22 esztendőskorában, a melyen ezentúl szakadatlanul megmaradt és odaadóan működött hazája érdekében.

Székely Mózzal Bethlen egész Nándorfejérvárig lement a magyarországi hadjáratból hazasiető Jemniczki Haszán pasához,²⁷ a kinek meg-

mege erősíti és bővíti Forró kijelentése, hogy Bethlen Báthory Zsigmond udvarában tanácsbeli méltóságot, udvari főkapitányságot, generálisságot és mind az két császárhoz való nagy munkás követségeket nyert; mely utóbbi állítás nyilván Bethlen későbbi (1608-iki) portai útjára vonatkozik, melynek emléke később (tizenkét év alatt) elmosódott.

²⁵ Az Illyén 1600 december 22-én kelt osztálylevelél; Történelmi Tár 1890: 560—562.

²⁶ Hidvégi Mikó Ferencz (erdélyi históriája 157. l.) itt említi legelőbb Bethlent, a kinek inasa volt s mint ilyen bizonyára mást is feljegyzett volna, ha hallott volna Bethlen korábbi dolgairól.

²⁷ Strassburg Pál Erdélyben jártában hallott valamit Bethlen nándorfejérvári tartózkodásáról és egyéb bujdosásáról, de mindent össze-visszazavarva reprodukál (id. h. 277. l.) és a mellett bővíti, színezi és magyarázza az adatokat, a miből egy rakás sületlenség került ki. Így pl. Bethlen Nándorfejérvárt viszonyt kezdett egy olasz ember feleségével, a kit aztán nem akart elvenni; szegénységében résztvett Székesfejérvár ostromában, holott az az ostrom 1602 augusztus 29-én volt, a mikor ő még el sem juthatott Dunántúlra s ott nem is üdvözölhette a tatár kán fiát, a ki gazdagon megajándékozta; a mi nyilván máskor történt, ha egyáltalán megtörtént. Hibás az is, hogy Bethlen innen Lippára jutott a törökökkel s annak ostromában is résztvett és minden holmiját elvesztvén, gyalogszerrel menekült és került megint vissza Székesfejérvárra. Hibás ez azért is, mert Lippát 1602-ben senki fia nem ostromolta s az egész előadás nem más, mint a Lippa alatti 1604 szeptember 19-iki csatározás részleteinek összetévesztése, minthogy abból a csatározásból Bethlen valóban gyalog

esett a szíve az ország szomorú sorsán s az ő közbenjárásával sikerült aztán a bujdosóknak megnyerniök a törököknek azt az ígéretét, hogy tavaszra megsegíti őket. A telet Bethlenék a hódoltságban töltötték török kenyeren, de azért árusemberek útján az erdélyiekkel is érintkeztek s azok is készek voltak a felkelésre, mikor megtudták, hogy Bethlennek sikerült fegyverfogásra reávenni Székelyt.²⁸ Ezek voltak előzményei ennek a felkelésnek s mikor a bujdosók tervét a fővezér is helyeselte, 1603 márczius végén megindultak Erdély felé.²⁹ A Vaskapun jöttek be Bektás basa ezer főnyi csapatával, melyhez a maguk 120 magyar lovasa csatlakozott. Innen a Strigy folyó völgyén lefelé haladva ostrom alá fogták Szászvárost, melyet április 15-én elfoglaltak, német őrségét kardélre hányták, kapitánya pedig Bethlen kezébe jutott.³⁰ A kóborló német vitézekből a Maros völgyét is megtisztította Bethlen egész ki az ország határáig s mikor serege már kétezerre szaporodott illyei kastélyából buzdított másokat is arra, hogy Mózeshez csatlakozzanak.³¹ Bethlen aztán Gyulafehérvár alá sietett, melynek déli bástyáját (a Szent-György kapunál) kezdte ostromolni és lövetni, úgy, hogy a várat három heti ellentállás után május elején el is foglalta s azzal Székely Mózes állását megszilárdította.³² Ám az új fejedlemnek nem volt szerencséje, mert az Erdélybe tört havasalföldi vajda tulnyomó seregével szemben nem tudott helyt állni s a Brassó melletti csatában — július 17-én — levertek és maga is halálos sebet kapott. Ebben a véres csatában Bethlen is résztvett Hunyad- és Zaránd vármegyék nemeshadával³³ s abból szerencsésen megmenekülvén Barcsán szedték össze magukat.³⁴ De miután megtudták, hogy Basta nyomukban van, az ősz simai Borbély György vezérlete alatt tanácsot tartottak a teendők felől s utána a Vaskapun át kivonultak törökföldre. Hanem a szo-

menekült a közeli Temesvárra; Székesfehérvárra pedig nem most, hanem éppen kilencz esztendő múlva jutott, útban Drinápoly felé. Strassburg előadását Gindely minden kritika nélkül átvette műve 7—8. lapján, sőt még hozzá is teszi, hogy állítását alig lehet merően rágalomnak venni, mivel igen barátságos indulattal viseltetett Bethlen iránt! Strassburg e tarthatatlan állításai nem is rágalomból, hanem tudatlanságból származtak, hiszen a miket Bethlenről írt *azokról egyetlen kortársa sem tud* s ha a feljegyzett eseményekről hűséges híve, Mikó Ferencz vagy a pragmatikus Szamosközi István talán kényes természetüknél fogva nem írt, bizonyára megörökitették volna azokat ellenségei, ha más nem, Csiky István erdélyi választott püspök (emlékiratában) s azok, a kik még Bethlen életében rágódtak rajta s a hol csak lehetett, kicsinyítették!

²⁸ Ezt Szamosközi István írja Bethlenről, Történeti maradványai III. k. 6. l.

²⁹ Ugyanaz; a 16—17. lapon és Mikó Ferencz históriája 157. l.

³⁰ Szamosközi id. m. III. k. 6, 17, 21—24 és 61. l.

³¹ Bethlen 2—3. levele alapján.

³² Szamosközi id. m. III. k. 25—31. és 50—53. l.

³³ Ugyanott; 199. l.

³⁴ Mikó históriája 161. l.

rosban útjokat álltak Basta hajdui s a kik a csatározásból megmaradtak Karánsebesből augusztus 26-án és 29-én követséget küldtek a nagyvezérhez, hogy megsegítse őket abban, hogy hazájukba visszatérjenek és engedjen nekik szabadfejedelemsválasztást. A fontos két levelet heten írták alá, de az aláíró főrendek közt Bethlen még mindig csak negyedik volt és Borbély György, Rédey Ferencz, meg Boronkai János után következett.³⁵ Mint legifjabb a rendek megbízásából azonban még is ő ment ki Nándorfejérvárra leghamarább, a nemesség egyrészével s a megmaradt lengyel hadakkal, melyeknek zsoldját a nagyvezértől sürgette.³⁶

A nemesek vérmesebbjei itt Bethlent fejedelemmé választották, a mihez a porta hozzá is járult s a bujdosóknak költséget és posztót rendelt,³⁷ Bethlennek meg 16,000 tallért, hogy legyen zsoldra.³⁸ De a magyarok egyenetlenkedni kezdtek maguk közt, mire Bethlent társaival télire Szendrőbe rendelte a török.

Bethlen fejedelemségének főellenzője a higgadtabb Szilvási Boldizsár volt,³⁹ a ki azt hirdette, hogy fejedelemmé csak országgyűlés választhat valakit. Ebbe Bethlen is belenyugodott, meg aztán erőtlenségében nem is akart Székely Mózes sorsára jutni. Még csak nem is neheztelt Szilvásira, sőt 1604 tavaszán vele együtt jött be titkon Erdélybe és márczius havában a lengyelországi Hutinban jártak, a honnan Konstantinápolyba igyekeztek.⁴⁰ E rejtelmes útjuknak nyilván az volt czélja, hogy Bocskay István váradi főkapitányt rábírják arra, hogy fejedelemséget vállaljon s ahhoz a porta hozzájárulását is megszerezzék. A nagyvezért Bethlen nemsokára meg is nyerte a tervnek⁴¹ s mire segítsége megérkezett, augusztus 28-án Bethlen haza indulhatott Nándorfejérváron át négyszáz bujdosó társával, a hányan a számkivetés keserves évét ott kihúzták. Szeptember 2-ika éjjelén azonban rajtuk ütöttek a hajduk Dampierre lippai kapitánnyal Temesvár alatt, úgy hogy Bethlen is alig birt a hóstátból gyalog a várba jutni. Siettében még holmiját is ott hagyta és dolmánya zsebében találták meg Bocskay azt a levelét, a melyből kitudódott, hogy vállalja a fejedelemséget s azt már a szultán is megígérte neki. A fejedelmi méltóságot Bethlen t. i. azzal hárította el magától, hogy arra még nagyon fiatal s azért a vezérpasa csak addig rendelte őt „a magyarok előtt valónak“ a míg Erdélybe juthat s az ország feje-

³⁵ A bujdosók két levele kivonatosan a Magyar Történelmi Tár XI. k. 163/4. l.

³⁶ Bethlen 4. levelében.

³⁷ Bojti Gáspár id. m. 257. l. és Wolfgangi de Bethlen: Historia de rebus Transsilvanicis 5. k. (Cibinii, 1789.) 466. l.

³⁸ Mikó históriája 262. l.

³⁹ Ugyanott; 163. l.

⁴⁰ Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai II. k. 426. és 434. l. a Bethlen Gáborról 1604 április 1-én Erdélybe érkezett hírről.

⁴¹ Ezt Bethlen 5. levelében írja.

delmet választhat magának.⁴² Most már Dampierre fokozottabb figyelemmel vigyázott a közeledő bujdosókra s így történt, hogy ámbár Bethlen 4—5 ezer főnyi hadat kapott a temesvári basától, a lippai várparancsnok szeptember 19-ike éjjelén oly erővel támadt rájuk a Temes vize mellett,⁴³ hogy alig tudtak Temesvárra visszamenekülni.⁴⁴ Csakhogy négy hét múlva Bocskay döntő csapást mért a császáriakra az álmosdi ütközetben s azzal a kudarcot vallott hazatérő erdélyiek is segítségére mehettek Gyulán át Kassára.⁴⁵

Bocskaynak Bethlen Gábor kitartó híve lett s neki nagy szolgálatokat tett az erdélyi várak visszavívásában és megtartásában. Bethlent 1605 márczius közepén Szerencsen találjuk, a hol résztvett annak az országgyűlésnek munkájában, mely Bocskayt Magyarország és Erdély „felséges” fejedelmévé választotta. De május elejére hazasiet Vajdahunyadra, hol a hónap végéig ült.⁴⁶ Innen a rácok elleni küzdelemben június 30-án 400 lovassal a fehéregyházi mezőre érkezett és július 4-én őt küldték az urak a táborban elégedetlenkedő szatmári katonák lecsendesítésére, a mi neki sikerült is.⁴⁷

Ez év tavaszán Bethlen megházasodott, elvevén Károlyi Zsuzsannát, Károlyi László árva leányát. Lakodalmuk Szatmáron folyt le csendben. Boldogan is éltek, de Bethlennek egy álló esztendeig volt vesződsége sógorával, nejének visszatartott ingóságai miatt, a melyekért Nagykárolyig kellett felmennie s majdnem erőszakkal kivennie kezéből az elmaradt lábasmarhát.⁴⁸ Fontosabb volt s több gondot okozott ennél a várak visszaszerzése. Déva például még mindig német kézen volt és őrsége fejenként megesküdt egymás kezén, hogy azt soha a magyarnak meg nem adják, hanem inkább behívják a törököt s annak kezére juttatják. Déván október közepén már naponta várták a törökök megjelenését, a mivel szemben Hunyad- és Zaránd vármegyék hada elegendő nem lehetett.⁴⁹ S hogy ez nem volt pusztá félelem, megítélhetjük abból, hogy Bethlen 700 főnyi seregével három hétig őrizte a Vaskaput, a míg a tatárok átmentek a Dunán s azzal megszünt Erdély veszedelme.⁵⁰ Nagyobb csapás volt az országra nézve, hogy év végén Bocskay meghalt s a fejedelmi

⁴² Szamosközi id. m. IV. k. 228—243. l.

⁴³ A prágai velencei követ 1604 október 4-iki jelentéséből; Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor VIII. k. 284. l.

⁴⁴ Hadtörténelmi Közlemények 1892: 118—121.

⁴⁵ Gyulafi Lestár történelmi feljegyzése, Történelmi Tár 1893: 137 és Mikó Ferencz históriája 168. l.

⁴⁶ Bethlen 6—10. levele alapján.

⁴⁷ Történelmi Tár 1892: 411 és 417.

⁴⁸ Bethlen 11—14. levele alapján.

⁴⁹ Keszi Nagy Albert 1605 október 18-iki leveléből; Török-magyarkori államokmánytár I. k. 50. l.

⁵⁰ Történelmi Tár 1885: 307.

szék betöltése körüli pártoskodás izgalmai megint felkavarták a már-már elült szenvedélyek hullámain. A fejedelemséget sokan kívánták. A gubernátor Rákóczy Zsigmond nevét elsőnek s legtöbbet emlegették, de fejedelem lett volna szívesen Homonnai Drugeth Bálint, Nyári Pál, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és Kornis Zsigmond is. Legtöbb kilátása volt a sikerre az öreg, higgadt Rákóczy Zsigmondnak⁵¹ és Bocskay kihűlt testével még el sem indultak Kassáról, a mikor Erdélyben már erősen mozgolódtak érdekében. Vele szemben Bethlen a délczig s különben is dúsgazdag Báthory Gábor fejedelemsége érdekében izgatott. Az újévet úgylátszik nála is töltötte családjával ecsedi várában, a honnan 1607 januárus 10-én indult be Erdélybe.⁵² Izgatásai és ígéretei azonban eredménytelenek maradtak, sőt Rákóczy parancsára januárus 26-án éjjel Tordán elfogták⁵³ s a februárus 8-án Kolozsvárt megnyílt fejedelemválasztó országgyűlésen részt sem vehetett és bilincseiből is csupán atyjafiaiak közbenjárására szabadult, elvevén tőle Vajdahunyad várát.⁵⁴ Ebből az évből nincs is Bethlennek semmi levele s még 1608-ból is csupán egy februárus elejéről, Medgyesről, melyben arról ír, hogy a lemondott Rákóczy helyére kiszemelt új fejedelem, Báthory Gábor érdekében járt Ecseden.⁵⁵ Báthory ecsedi várában Bethlen sok időt töltött és ellenségei szerint innen folytatta azokat az intrikáit, melyekkel Rákóczyt Erdélyből kiszínlte.⁵⁶ Az egykorú igaz hazafiak jól tudták, hogy ez a kiszínlés nem az ő műve volt. Az öreg Mikola János szerint Báthory Gáboré volt,⁵⁷ de közelebb áll az igazsághoz Mikó Ferencz feljegyzése, mely szerint a beteges, fáradt, német-ézelmű, királpárti Rákóczy (a ki távol magyarországi jószágaitól, úgy sem érezte magát Erdélyben jól) önként mondott le, a mikor Báthory Gábor kiváltotta számára néhai Csáky István özvegyétől azt a két sárosmegyei birtokot, a melyre kárpótlásul vágyott.⁵⁸ Lemondását különben az is előidézte, hogy az ország nem akart neki segédkezet nyújtani a magyarországi hajdumozgalom leverésére.⁵⁹ Rákóczy március 7-én távozott Kolozsvárról, hol a rendek még

⁵¹ Ezt, meg a trónravágyók neveit Thurzó nádortól tudjuk; Gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor Erzsébethez II. k. 165. l.

⁵² Báthory Gábor ajánlólevele e napról; Magyar Történelmi Tár XIII. k. 95. l.

⁵³ Nagy Alberttel együtt fogták el a miért „elakarták vallni az töröknek Erdélyt” s ennek híre már 1607 februárus 2-án Poprádra ért Thurzóhoz; Thurzó levelei II. k. 161. l. és Segesváry Bálint feljegyzése; Erdélyi Történelmi Adatok IV. k. 168. l.

⁵⁴ Mikó Ferencz erdélyi históriája 175. l. és Szilágyi Sándor: A Rákóczyak kora Erdélyben I. k. 92. l.

⁵⁵ Bethlen 15. levelében.

⁵⁶ Csiky István erdélyi választott püspök 1620 október 29-én Bécsben Bethlenről írt visszaemlékezésében; Magyar Történelmi Tár VI. k. 248. l.

⁵⁷ Mikola János mondja ezt abban a beszédében, melylyel Bethlent fejedelemmé választása után a rendek nevében üdvözlölte; Erdélyország történeti tára II. 273. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 353. l.

⁵⁸ Mikó históriája 177. l.

⁵⁹ Segesvári Bálint feljegyzése; id. h. 170. l.

urának az athnámét s általa az országnak a rég nélkülözött békességet.⁶² Várták is haza a fejevári udvarba türelmetlenül, miután csak november végére érkezhettek vissza a fejedelmi jelvényekkel, melyeknek megszerzése valóban nagy érdeme volt Bethlennek.⁶³

Bethlent 1609 április havában Déván találjuk, november elején pedig Nagyváradon,⁶⁴ útban Pozsony felé, a hová a fejedelem az országgyűlésre küldte erdélyi követül, hogy a magyarországi rendek s a király jóindulatát biztosítsa Báthory és országa részére.⁶⁵ Bethlen Márton-napjára ért fel Pozsonyba, a hol a király s a rendek nagy becsülettel fogadták. Urának a kassai szerződés megerősítése s némely birtokügy iránti kérelmét Bethlen a december 9-iki ülésen terjesztette elé, de a nádor válasza nem elégíté ki⁶⁶ és kedvetlenül indult vissza karácsony estin, a mikor a gyűlés eloszlott. Felsőmagyarországba ment Thurzó Zsigmond meghívására s onnan Debreczenen és Váradon keresztül 1610. januárius elején érkezett haza Dévára.⁶⁷ Bethlen küldetése azért még sem volt sikertelen, mert lökést adott a Báthory-val megindított tárgyalások folytatásának és a mellett megismerhette Mátyás király s ezentúl vele is érintkezhetett.⁶⁸ Mind ennek Báthory is őszintén örült, mikor Bethlen őt Brassóban utólérte és fáradozása jutalmául Szebenben — a hová együtt jöttek — Bethlennek adta a csíki kapitányságot, a vashámmal együtt, minék elfoglalására mindjárt el is indult.⁶⁹ Ez az adomány nagy jövedelmet jelentett s épp e jövedelmei mineműségéről szólnak azok a levelei, melyek ez évből Bethlentől ránkmaradtak.⁷⁰ Júniusban a fejedelmet Bethlen Tasnádra kísérte, hogy az új nádorral, Thurzó Györggyel találkozzék és egy s más dologban megegyezzen.⁷¹ Visszajövet pedig Báthory Bethlent azzal lepte meg, hogy június 24-én neki adta a Makray Péter hűtlensége

⁶² A konstantinápolyi angol követ jelentése Bethlen tárgyalásairól és Báthory kívánságai a Történelmi Tár 1901: 417—418, és a velencei követ jelentései; Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai III. füzet 365. és 369. sz.

⁶³ Báthory Gábor athnáméjának egykorú magyar fordítását ld. az Erdélyi Történelmi Adatok II. k. 329—335. l. Eredeti török szövegét német fordításával és megfelelő jegyzetekkel 1857-ben adta ki Behrnauer Walter az Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 18. k. 301—330. l.

⁶⁴ Bethlen 16—17. levele alapján.

⁶⁵ Bethlen 1609. december 22-én Pozsonyban tett nyilatkozatát ld. a Magyar Történelmi Tár VI. kötete 249. l.

⁶⁶ Angyal Dávid Báthory Gábor uralkodásáról írt tanulmányában; Századok 1896: 28.

⁶⁷ Mikó Ferencz históriája 181. l.

⁶⁸ Ez időből való II. Mátyásnak az a Bethlenhez intézett kelet nélküli levele, melyben megköszöni a tatároknak Lengyelországba való betöréséről küldött híreket; Hurmuzaki: Documente IV/1 k. 459. l.

⁶⁹ Mikó Ferencz históriája 181—182. l.

⁷⁰ Bethlen 18—21. levele alapján.

⁷¹ Mikó Ferencz históriája 182—183. l.

miatt elvett felpfestesi és más hunyadmegyei jószágokat,⁷² reá három hónapra meg Déva vára és uradalma birtokában erősíté meg feleségével együtt. A beiktatást elrendelő fejedelmi parancs rendkívül érdekes, nemcsak azért, mert felsorolja az óriási dévai uradalomhoz tartozott falvakat, hanem mert apróra elmondia benne Bethlen szolgálatait és érdemeit, melyeket a fejedelem bőkezűen igyekezett jutalmazni.⁷³ Ez érdemek közül nem utolsó, a mit a nevezetes oklevélben olvasunk, hogy az ú. n. Kendy-félé összeesküvés után, márczius végén a beszterczei országgyűlésen Bethlen a merénylők üldözése, megbüntetése s az ingadozók megnyerése és kibékítése körül sokat fáradozott, a mivel a fejedelmet magának lekötölte. Ez Bethlennel szemben feltűnően leereszkedő volt s háláját és rokonszenvét Báthory azzal is kimutatta, hogy valósággal barátságot tanúsított iránta, a mely annyira bizalmassá vált, hogy gyakran meg is látogatta és ilyenkor Bethlen nagy vendégséggel, sőt virradtig való tánczczal látta urát,⁷⁴ a ki sokszor hétszámra mulatott nála.⁷⁵ A fejedelem még a „Nagyságos“ czímet is megadta neki, generálissá tette, sőt még komájává is lőn, egy gyermekét keresztelvén neki.⁷⁶ Mind ez irigységet keltett Bethlen iránt kortársaiban. Rosszakarói ármánykodni kezdtek ellene a fejedelemnél, azt hirsztelvén róla, hogy mikor a portán járt a töröknek ígérte Lippát, Jenőt és Váradot — ámbár azokat minden új fejedelem nevében meg kellett ígérni — s ha igaz, valahányszor Báthory Gábor leitta magát, részegségében mindig ez jutott eszébe és Bethlent szidalmazva *Estelélek komá*-nak nevezte.⁷⁷ Az irigykedést táplálta az is, hogy Bethlen Gábor mint Erdélynek talán leggazdagabb embere s a fejedelem bizalmasa az ország legelső férfja volt, a ki elsőnek írt alá minden hivatalos iratot vagy országos kiadványt,⁷⁸ bárha nem is volt kancellár.

A besugásoknak és folytonos ármánykodásnak a fejedelem hitelt adott és lassankint elhidegült Bethlentől, kinek tiszta jellemét lelkiismeretlen emberek bemocskolni igyekeztek. Ezek tanácsára követett el Báthory egymásután három olyan oktalanságot, a mely nemcsak becsületének s az országnak ártott, de végre bukását is előidézte. Az egyik

⁷² A gróf Károlyi család oklevéltára IV. k. 51. l.

⁷³ Ugyanott; 58. l.

⁷⁴ Történelmi Tár 1898: 617.

⁷⁵ Így pl. 1610 június havában (Kornis Boldizsár megöletése után) egy teljes hetet Déván és Vajdahunyadon; Mikó históriája 188. l.

⁷⁶ Alig ismert tény, hogy Bethlennek Károlyi Zsuzsánnától két fia is született; Gábor és Mihály, de azok kiskorukban elhaltak; Benkő József: Transsilvania II. k. 368. l.

⁷⁷ Csiky püspök emlékirata id. h. 249. l.

⁷⁸ Így a kassai második kiegyezés okiratát Kolozsvárt 1610 szeptember 6-án Bethlen Gábor írta alá elsőnek; Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 186. l. Másik aláírása ez évből augusztus 6-ikáról, Bethlen 21. levele alatt.

az volt, hogy Bethlen nyílt tiltakozása ellenére 1610 végén ravaszsággal elfoglalta Szebent és vele ellenségévé tette a szászokat s ebben a dologban, mint főemberének természetesen Bethlennek is részt kelle vennie. A második hiba az volt, hogy utána Bethlent Havasalföldébe küldte és 1611 újév napján maga is kimenvén, Tergovistyében, az ország fővárosában az onnan elmenekült vajda székébe ült és címei közzé felvette Havasalfölde vajdájának címét. A harmadik hiba végül, hogy 1611 derekán Lengyelországba a király megbuktatására 3000 embert küldött, abban az ábrándos hitben, hogy majd neki is sikerülnie fog a lengyel koronát megszereznie. E botor vállalkozások kudarczczal jártak s azokért Báthory és hivei mindig Bethlent okózták.⁷⁹

Legkeservesebb következménye lett a havasalföldi hadjáratnak. A portán örültek ugyan a megunt Rádul vajda elűzésének, de helyébe mást indítottak be, nem azt, a kit Báthory kívánt. Ezért a fejedelem márczius közepén hazaindult s az új vajda fogadására Bethlent hagyta hátra s mikor tizednapra Mihnye Rádul megérkezett, azt nagy tisztességadással látta és 400 magyar lovast mellette hagyván, maga is átjött a havason Erdélybe.⁸⁰ Ámde az elűzött előbbi vajda, Rádul Serbán, hogy elvesztett trónját visszaszerezze és Báthoryn bosszút álljon fizetett haddal Lengyelországból Erdélybe tört s az erdélyiek seregét július 11-én úgy megverte a brassói csatában, hogy abból a fejedelemmel Bethlen is jóformán magára menekült meg s jutott haza dévai kastélyába, miután a futó harczban minden lova, szolgálja odaveszett. Szükségében még menekülése közben kérte a szultán által neki rendelt fizetése megküldését, urának s magának további hűségét jelentvén.⁸¹ Báthoryt azonban nem a török, hanem ezúttal a magyar király részéről fenyegette veszély, mivel azt kívánták tőle, hogy mondjon le. Erre fegyverrel is készek voltak rávenni, útnak indítván ellene Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitányt. Bethlen bölcsen megírta dévai házából, hogy hagyjanak békét Erdélynek a magyarországi urak s ne kapdossanak rajta, mert ha azt I. Ferdinánd nem tudta megtartani a törökkel szemben, ezek a mostaniak még kevésbbé fogják s ne feledjék, hogy a török Erdélyt nem engedi át senkinek s ha a fejedelemmel nem akarnak egyezkedni, még ő is mellette próbál szerencsét vele együtt mindhalálig.⁸²

Három hét se telt bele, mikor erre Bethlennek alkalma is nyílt, a mennyiben Forgáchnak egy válogatott csapata augusztus elején éjjel

⁷⁹ Csiky püspök emlékirata id. h. 251. l.

⁸⁰ Mikó Ferencz históriája 193—194. l.

⁸¹ Ugyanaz 196—201. l. és Bethlen 24. levele.

⁸² Ezt Bethlen 22—23. levelében hangsúlyozza.

felverte dévai udvarházát; de nem ártottak neki, mivel Bethlen 200 emberével a várba huzódott, a honnan hajnal felé a pattantyúsok lövetni kezdték őket. Ekkor a portyázók követeket küldvén Bethlenhez, ezeket ő visszatartotta s maga ment át Forgáchhoz a szerdahelyi táborba tárgyalni, hogy kivánságát és akaratát tőle megtudja.⁸³ Itt folyt le az a nevezetes tárgyalás, a mely annyi félremagyarázásra adott alkalmat. Forgách hivatalos jelentése szerint Bethlen Mátyás király iránti hűségi esküt tett le kezébe és arról kötelezvényt is adott,⁸⁴ a mit pedig kívánt, azt a király mindenben megerősítette s a pontok bevezetése külön is hangsúlyozza, hogy Bethlent a király a maga és az ország iránti hűségére felvette.⁸⁵ Ezzel Bethlen megmentette vagyonát, jövedelmét, sőt életét, a mely Forgách katonáitól e megegyezés nélkül nem lett volna biztonságban, de hogy ezzel szemben mire kötelezte magát, nem tudjuk. További működéseért Forgách kárhóztatta s már egy hét múlva árulónak tekintette, a mikor híret vette, hogy Bethlen (Báthory megbízásából) a törökhöz sietett segítségért.⁸⁶ Ő azonban magatartását úgy menté, hogy minden szónak és ígéretének igaz volt és eljárását azzal látszik igazolni, hogy Forgách „mind magát s mind sokat az országbeli főrendek közül törbe ejtett“ s ezért Bethlennek magát „az alkalmatossághoz kellett rendelnie, mivel üdönnap előtt nem akart bolondul veszni.“⁸⁷ Ezt Bethlen hamarosan belátta, már a szerdahelyi tárgyalás utáni napokban és bölcs előrelátását dicséri, hogy *hűségi ígéretét* be nem váltotta; hűségét, hogy régi urát el nem árulta. Esküszegést ezzel nem is követett el, mert Forgách a Bethlennel való tárgyalás után majdnem négy hónappal *jóhiszemű nagytással* írta, hogy *esküt tett*, holott az egyezés szövege nyíltan és kétszeresen is azt mondja, hogy a hűségeskü letévesét akkorra *ígérte*, a mikor föltételeit a király jóváhagyja.⁸⁸ Bethlen egyenességére vall az is, hogy még meg is üzent Forgáchnak, a mikor a törökhöz kiment Temesvárra⁸⁹ s midőn onnan alig három hétre mintegy 4000 főnyi török-tatár segélyhaddal visszatért a hunyadmegyei Vaskapun át Erdély felszabadítására, vele hazájának tett igaz szolgálatot. Az országot t. i. délről is veszély fenyegette, Rádul havasalföldi vajdának augusztus közepén bejött és Forgách hadával egyesült serege, mely már egész Medgyesig jutott. Ennek hírére Báthory Szeben városában huzódott meg, a míg Bethlen s a hajduk hozzácsatlakoztak. Erre viszont Forgách szeptember 19-én kénytelen volt távozni az

⁸³ Komáromy András „Bethlen Gábor Déva várában“ cz. értekezésében; Századok 1897: 118 és Mikó Ferencz históriája 203—204. l.

⁸⁴ Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 449. l.

⁸⁵ Történelmi Tár 1899: 715.

⁸⁶ Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 450. l.

⁸⁷ Bethlen 28. levele végén.

⁸⁸ Történelmi Tár 1899: 715.

⁸⁹ Mikó Ferencz históriája 211. l.

országból és ekkor Bethlennel s a török csapatokkal Báthory is Fogaras felé indult,⁹⁰ hogy a visszahuzódó oláh csapatok garázdálkodását megakadályozzák és azokat elűzzék, miként már Szebentől kezdve kergették.⁹¹ Bethlen erélyének és jeles hadvezéri tehetségének eredménye, hogy Forgách októker közepén hanyatt-homlok vonult ki az országból Moldova felé, miután 600 gyalogosát elfogták.⁹²

Bethlen Gábort magatartásában s az ország megmaradása érdekében kifejtett önfeláldozó tevékenységében két vezérgondolat irányította. Az egyik az erdélyi hagyományos politika helyességének belátása, vagyis, hogy a törökkel szemben, illetve a török támogatása nélkül az ország meg nem maradhat, mert — miként annyiszor hangsúlyozta — a szultán nem nézné el, hogy Erdély a magyar királyé legyen s akkor magának tartaná meg és olyan hűbérállammá tenné, a milyen a két szomszédos oláh tartomány. A másik pedig az, a mit szintén megírt és megizent Forgáchnak s a mi vele együtt mindenkinek lelki meggyőződése volt, hogy nem akarták, hogy „Erdély némötte legyen“ és rajtunk német uralkodjék, mert miként magát kifejezte: Én némötte bizony soha nem leszök, ha elkerülhetöm.⁹³

Bethlennek ez már ekkor erős meggyőződésévé vált, hiszen hozzá hasonlóan gondolkozott mindenki Erdélyben, melynek vezető férfiai Frater György óta mindig abban a nehéz helyzetben eveztek, hogy az országot a török és német terjeszkedéssel szemben tartsák meg. Ezért kellett most Forgách kudarcza után a magyarországi urakkal is valahogyan kiegyezni. Évvégére sikerült is, Thurzó nádor hazafias engedékenysége, illetve bölcs jóakarata folytán. Az egyezség titkos volt, amennyiben feltételeit nem foglalták írásba s azok megtartását az erdélyi főrendek aláírásukkal fogadták december 21-én Váradon, a hová e végre a fejedelemmel kimentek. A nevezetes okmányt elsőnek Bethlen s utána másik 18 főúr írta alá, kijelentvén, hogy megtartják mindazt, a miben a fejedelem Thurzó náddal javukra s az ország megmaradására megegyezett.⁹⁴

E nevezetes egyezség létrehozását Bethlennek tulajdonítjuk. Jelentősége az, hogy a „magyarországi urak“ többé nem kapdostak úgy Erdély után, mint előbb s a bécsi udvar sem törekedett Báthory megbuktatására, mint korábban annyiszor. A könnyelmű és laza erkölcsű fejedelem azonban még sem becsülte meg odaadó híve munkáját és hűségét, sőt még a tisztességről is megfélekedve, három nappal az egyezség aláírása után, karácsony estin, részegfővel Bethlen szállására

⁹⁰ Egykorú jelentés Szatmárról, 1611 szeptember 22-ről; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 290. ⁹¹ Rozsnyay Dávid történeti maradványai 61—63. l.

⁹² Segesvári Bálint adata; id. h. 179. l.

⁹³ Bethlen 27. levele és Mikó Ferencz históriája 206. l.

⁹⁴ Szövege az Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 553. l.

rohant s ott felesége ajtajára tört, Bethlenre pedig kardot rántott. Ezt a fegyelmezetlen fejedelem immár harmadizben cselekedte meg vele, mert előbb már a havassalföldi hadjárat, aztán Rádul vajda betörése miatt akarta megöletni.

Bethlen e sokszoros sérelmek mellett is túrt, bár keserves szívvel és bús elmével, remélve, hogy a fejedelem majd csak megjavul s vele a „nyomorult ország“ sorsa is jobbra fordul. A fejedelem csapodárságát, meg a részegségében elkövetett bántalmakat, kortársai egyébként túlérzékenyen nem vették. Hiszen alig 3—4 héttel váradi gyalázata után, 1612 januárus közepén Bethlen Báthoryval együtt ment ki Ecsedre, a hol meg Prépostváry Zsigmonddal veszett össze, szintén felesége miatt.⁹⁵ Az ilyen sérelmek különben napirenden voltak s bármily megbotráncozást keltettek, megisméltésüktől nem riasztották vissza a fejedelmet. Pedig mikor 1610 nyarán hire jött IV. Henrik francia király megöletésének, Thurzó nádor azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy ha olyan hatalmas király meg nem menekedhetett, gondolkodhatnék az erdélyi vajda is, hogy ő neki is végét érheti a latorság.⁹⁶ Ámde az intelem nem használt és reménykedése hiábavalóságáról Bethlen is hamar meggyőződött, mert Báthory egyéb dolgokban is csak a régi maradt: úgy török-ellenes politikájában, melyhez csökönyösen ragaszkodott, mint Bethlen elleni magatartásában, melyet a hatalmas főúr gonosz akarói szítottak.

Báthory május közepén Szebenbe ment s ott három hónapnál tovább időzött, a szászok nagy bosszúságára. Állami ügyekben itt Bethlen is többször felkereste a fejedelmet s midőn az egy izben ebéden volt nála, történt, hogy szállásukról jövet, egy meglazult kő kiesett a grádics felső lépcsőjéből s majdnem agyonütötte Báthoryt. Ezt — mivel kissé be is volt kaptva — a fejedelem és hizelkedő környezetének egy része Bethlen mesterkedésének tartotta, a mivel megakarta öletni, hogy ő jusson helyére. Ezért „igen becsstelen és fenyegető szókkal illette,“ de magának és barátainak végre mégis sikerült a fejedelmet lecsendesítenie, miután meggyőzték arról, hogy Bethlen már előzőleg intette gazdáját a meglazult kőlépcső kijavítására, a mit az hanyagságból elmulasztott.⁹⁷ Ekkor történhetett az is, — a mit a krónikás úgy látszik szándékosan mellőzött — hogy Báthory kardot rántott Bethlenre, melyet ha Némethy Gergely meg nem fog, levágja.⁹⁸ Bethlen ezt a megaláztatását is elviselte,

⁹⁵ Bethlen 25. levele 1612 januárus 21-én Ecsedről, a honnan ugyancsak Báthoryval együtt indult vissza Erdélybe januárus 23-án.

⁹⁶ Thurzó 1610 augusztus 5-iki levelében; Thurzó levelei II. k. 270. l.

⁹⁷ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 226. l. és Strassburg Pál id. h. 279. lapján, a hol az esetet szintén elmondja.

⁹⁸ Bethlen 28. levelében.

sőt még a fejedelem is feledtetni kívánta azzal, hogy május végén Bethlennek adományozta a Kornis Boldizsár támadása miatt reá visszazárlt zárandmegyei óriási desznii uradalmat.⁹⁹ Fejedelmét Bethlen így továbbra is a régi hűséggel szolgálta, sőt maga fejétől is megtett a szomszédos török hódoltság irányában mindent, a mit az ország békéje érdekében valónak tartott. Így pl. még június 18-án megjelent Lippán s a várkapitánynak részletes útastást adott az iránt, hogy a Temesváron alól való török faluk hódoltatásával hagyjon fel, a fejedelem ellen engedetlenkedőket pedig szigoruan büntesse.¹⁰⁰ Az ország érdekeinek igazi megismerése és védelme sugárzik ki ez útastás minden szavából. Bizonyára volt rá gondja, hogy okos rendelkezéséről a török is tudomást szerezzen. De ez már nem segített a bajon, mert csakhamar hire jött, hogy a szultán megharagudott Báthoryra. Nyilván beszéltek Erdélyben, hogy becsmérő szavaiért lett reá harag a portán. Intik vala például egy izben Báthoryt arra, hogy küldjön ajándékot a portának s békéljen meg vele, mire azt felelte, hogy *még csak egy viseltes papucsát sem* adja. Mikor pedig levelet írtak a szultánnak a mindenkinek kijáró udvariassági *szolgálat-ajánlást* is kitöröltette a fogalmazványból.¹⁰¹ Ilyen tapintatlanságokkal mérgesíté el Báthory dolgát, a miből mindenki tudta, hogy nagy baj származhatik. Ezért a rendek kívánságára Bethlen bement a fejedelemhez és igyekezett rábeszélni, hogy béküljön meg, az égő szeneket megoltsa és csendességet teremtsen az országban. A makacs, indulatos fejedelem azonban nem akart hallgatni a jó tanácsra, sőt, a mint Bethlen kiment tőle, hangosan azzal fenyegetőzött, hogy a megöletett Kornis Boldizsár tánczára vonssza.¹⁰²

Ezek után Bethlen vigyázni kezdett magára, mert ismerte Báthory istentelen természetét s tudta hány hívét ölette már meg hirtelen haragjában. Azt is érezte az állam jobbjaiival, hogy török-ellenes politikájával romba dönti az országot. Lelkiismerete azt parancsolta tehát, hogy Erdélyt ettől a bajtól megszabadítsa s így ugyanaz a Bethlen, a ki mind- eddig azt hirdette, hogy a magyarországi urak s a király ne kívánja Báthory letevését, most levelet írt a temesvári basának, hogy sietne bejönni, mert Báthory a némethez akar hajolni, a mit ők túrni nem akarnak s a mint bejön maga is hozzácsatlakozik a szászokkal és szé-

⁹⁹ Báthory Gábor Desznire vonatkozó iktató parancsa 1612 május 30-ikáról kivonatosan gróf Kemény József: *Transilvania possessionaria* 11. kötetében; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

¹⁰⁰ Bethlen 26. levelében.

¹⁰¹ Nagy Szabó Ferencz feljegyzése; Erdélyi Történelmi Adatok I. k. 112. l.

¹⁰² Bethlen 28. levele nyomán.

kelységgel.¹⁰³ Ez ügyben különben személyesen is volt alkalma tárgyalnia a törökkel. Mikor ugyanis augusztus elején hire jött Mehemeth aga jövetelének, Báthory augusztus 12-én Bethlent küldte ki hozzá Prépostváry Zsigmonddal Lippáig 2000 főnyi mutatós lovassal, hogy szándékát megtudják s a Czigánynak csúfolt aga azt üzente vissza, hogy félkezében békeességet, félkezében meg fegyvert tart.¹⁰⁴ Igaz volt-e ez az üzenet s általában találkozott-e az agával Bethlen, vagy az egész híresztelés csupán a mindig rémeket látó szatmári királpártiak koholmánya, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Bethlen sűrű érintkezésben állott a szomszédos török vezérekkel s mikor előbbi fontos levele a lippai várkapitány révén Báthory kezébe jutott,¹⁰⁵ az várva-várt az alkalomra, hogy bosszuját íróján kitölthesse. Ez az alkalom szeptember 6-án következett el, a mikor Bethlen Gyulafehérvárra ment a fejedelemhez, mert asztalához marasztalván, értésére adá, hogy tud levele tartalmáról s azért neki most, mint árulónak meg kell halnia. Báthory kardjához is csapott, de a zajra betört Bethlen két híve, kiknek segítségével szerencsésen kijutott a palotából, éjszakára pedig Dévára, míg a fejedelem Alvinczre ment háltni. Felébredvén Báthory, meggondolta, micsoda veszedelem érheti Bethlen részéről tegnapi cselekedeteért s arra levelet írt hozzá, melyben megkövette részegségében esett alkalmatlanságáért és kérte, hozzon neki 3000 forintot, a miért Szászvárost engedi át zálogul. Bethlen megadta a kívánt pénzt, de mivel 3—4 hivatól is intést kapott, hogy semmi szín alatt be ne menjen az udvarba, mert a fejedelem megakarja öletni,¹⁰⁶ rögtön levelet írt Mehemeth agának, a kivel most már formálisan megegyezett abban, hogy Báthory istentelen uralmának véget vessenek, még pedig úgy, hogy az ország feltámadjon és fejedelmét elűzze. Bethlen hajlandó volt felvenni az ország népét és vele Fejérvárhoz szállni, mivel ismerte a viszonyokat s a nép és nemesség elkeseredését; de óvatos volt s nyíltan megjelentette az agának, hogy csak is abban az esetben, ha Temesvár felől legalább 4—5 ezer török bejön. Másként az ország népe addig nem mér föltámadni, nehogy markába szakadjon a dolog és magára vonja a fejedelem bosszuját. A támadásra most lenne legalkalmasabb az idő, mert a fejedelmet — fizetlensége miatt — hada el akarja hagyni s ez különben is csak 2000 főnyi, annak is fele Brassóban van; a magyarországi uraktól sem kell félni, mivel a nádor leánya lakodalmára gyülekeznek. Ha tehát az aga is azt akarja, hogy Erdély a németé ne legyen, ne aludjanak, hanem gyülekez-

¹⁰³ Bethlen 27. levelében.

¹⁰⁴ Pernyeszi Zsigmond 1612 augusztus 16-iki levele; Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 243. l.

¹⁰⁵ Csiky püspök emlékirata id. h. 250. l.

¹⁰⁶ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 227—228. l.

zenek Temesvár alatt, a hová maga is hajlandó kimenni, hogy behozza őket az ország megszabadítására.¹⁰⁷

Bethlen meg sem várta az agának e fontos (eddig azonban ismeretlen) levelére való válaszát, hanem, ámbár magát esztendeig is megoltalmazhatta volna, ismerve a fejedelem istentelenségét, rendbehozta illyei kastélyát és kellő őrséget rakván dévai várába, válogatott 50 szolgálójával, ötödnapi reá — szeptember 13-án — kiment a törökhöz, hogy annak segítségével felállítsa a szegény haza elveszett szabadságát.¹⁰⁸

II.

Bethlen menekülésének híre már másnap eljutott a közeli Fejérvárra. A fejedelem azzal indokolta, hogy nem mert elibe jönni, a mikor levelei kezébe kerülven udvarába hívatta, hogy álnokságáról számot adjon; de hozzáteszi, hogy útjából könyörgő levelet küldött neki, melyben kegyelmet kért.¹ Ez egyáltalán nem valószínű, sőt lélektanilag képtelenség azután a nagy elhatározás után, mely Bethlent ura megtagadására és hazája elhagyására bírta. A fejedelmet főtanácsadójának nyílt elpártolása méltán bánthatta, de azt nem akarta beismerni és kimutatni. Sőt érzelmei leplezésére hangsúlyozottan kiemeli, hogy Bethlen csupán nehányadmagával ment ki Temesvárba s még két hónap múlva is fitymálva írja, hogy nem fél tőle, mert valamire való szolgálja volt, mind elhagyta s kegyelemért esedez nála.² Nem hisszük el neki ezt az üres henczeget és még azt sem, hogy nem félt, mert Báthory egészen tisztában volt Bethlen kimenekülése következményeivel és ugyanakkor, a mikor azt írta a maga megnyugtatóására s mások biztatására, hogy *nem fél*, egyre-másra küldözgette a leveleket Thurzó nádorhoz, támogatásáért. Debreczenbe akart kimenni, de semmi hada nem volt, „csupán bitang hajduság“ meg 400 török, ám az sem akart mellette maradni.³ Így festett a valóság Báthory puffogó nyilatkozataival szemben. Különben is e nevezetes esemény, Bethlen elpártolásának megítélésében nem az a lényeges, hogy Bethlent kevesen követték és egyik-másik híve talán el is pártolt, hanem az, hogy a fejedelmet első híve, legigazabb embere hagyta el, az, kinek fejedelemségét is köszönhetette s a ki őt nehéz időkben, őt esztendőn át szolgálta odaadóan, annak daczára, a mit tőle szenvednie kellett! Bethlent Báthory Gábor erőszakosságával, tisztességtelen viselkedésével s az ország szabadságát veszélyeztető törvénytelenségeivel

¹⁰⁷ Bethlen 27. levelében. ¹⁰⁸ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 228. l.

¹ Báthory Gábor 1612 szeptember 14-iki levelében; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 432.

² Báthory Gábor 1612 november 25-iki levelében; ugyanott 434. l.

³ Thurzó nádor 1612 november 13-iki levelében: Thurzó levelei II. k. 302. l.

tette ellenségévé. Ez okozta bukását is, mert bizonyos, hogy Bethlen önvédelemből tette, a mit tett Báthory ellen és cselekvése nem csak életét, de hazáját is megmenté, ha az Báthory fejébe került is!

A „fugitivus“ Bethlent a fejedelem kívánságára a rendek a Szebenben 1612 november 20-án megnyílt országgyűlésen nótázták, mint olyat, a ki a fejedelemhez való hívsége és birodalma alól idegen nemzetség közibe futott és onnat praktikál mind a fejedelem s mind a szegény megnyomorodott haza ellen.⁴ Báthory még vérdíjat is tűzött ki fejére. Legalább közsájjal beszéltek, hogy a ki megölné és fejét elibe vinné, azt egy száz házú jobbágyfaluvál ajándékozza meg örökösen. Akadt is két ember, a ki álmában megfojtani akarta, de Bethlennek egy régi szolgája idejében felfedezte az álnok tervet és megszabadítá urát a gyaláztattól.⁵ Bethlen most már nem is időzött soká Temesvárbán, hanem miután a basát meggyőzte Báthory németes voltáról, a budai basához sietett, úgy, hogy október elején már onnan ad számot Thurzó nádornak kibújdosása okairól és ártatlanságáról, tudván mennyi gyalázatos hírt költöttek felőle az emberek. Értesíté egyuttal a szultán elhatározásáról is, hogy Báthoryt országában többé nem szenvedí, de annak törvényeit tiszteletben tartani kívánja, hogy a rendek félelem nélkül össze gyűljenek fejedelem-választásra. Ezért igaz jó akaratját kívánják a nádortól, melyet ne a kegyetlen fejedelemhez, hanem a szegény hazához mutasson meg.⁶ Bethlen tisztes semlegességet vagy inkább passziv szemlélődést kért Thurzótól abban a nemes ügyben, melynek sikeres végrehajtására maga vállalkozott. E végből télire Tolnán és Eszéken át a nándorfejevári basához ment le, a ki őt öcscsének fogadta s az erdélyi fejedelemségre is reménységet ada. Csakhogy a nagyvezér inkább békésen akarta eligazíttatni a dolgot közte meg Báthory között; de Bethlen szerencséjére ez a nagyvezér csakhamar meghalt és utódja Naszuf inkább hajlott Bethlen szavára, mivel amúgy is nyughatatlan és hadakozást szerető ember volt.

Bethlennek kedvezett az a körülmény is, hogy Báthory karácsonyestéjén formaszerű államíratban elismerte Mátyás király felsőbbségét — mondhatnók fenhatóságát — s a mint ez az új évben Bethlen fülébe jutott, hirtelen elhatározással a portára indult és 1613 februárius végén Drinápolyba ért.⁷ Régi ismerői itt szívesen látták, de azért, mikor a

⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 255. l.

⁵ Biró Sámuel, Mikó Ferencz historiája 234—235. l.

⁶ Bethlen 28. levelében.

⁷ Megérkezését Bethlen ama kijelentéséből állapíthatjuk meg, hogy a portán 40 napot töltött. Így hát Bethlen lehet az az „Erdélyből jött követ“, kinek érkezéséről a velencei követ 1613 februárius 25-én ír Konstantinápolyból; Óváry id. h. III. f. 461. sz. Míg viszont az a követ, a ki 1612 június havában járt a portán, nem Bethlen Gábor, miként (ugyanott 459—410. sz.) Óváry gondolja, hanem Géczy András.

nagyvezérnek kívánságát előadta, meglehetősen hűvösen fogadta, illetve azt felelte, hogy nem pártolja sem Géczi András kívánságát, sem a brassaiakét, a kik elfordultak Báthorytól, hanem azt ajánlja, hogy a budai basa közbenjárásával béküljön ki a fejedelemmel. Bethlen ez első audientiájáról búsan távozott, de volt rá gondolja, hogy a nagyvezér szívét meglágyítsa, mert két nap múlva egészen megváltozott iránta a hangulat s most már szívesen beszéltek arról az ajánlatáról, hogy 10,000 főnyi szpáhival kézbe adja Erdélyt a portának.⁸ Kezére játszott a véletlen is, amennyiben egyik sétalovaglásán Ahmed szultán megvadult lova kengyelét megragadta és Bethlennek ez az „úri bátorsága” nemcsak a császárnak tetszett, kinék ügyét röviden előszámlálhatta, hanem megszerezte neki a basák és vezérek jóindulatát is. Különösen a fővezér, még a mufti vált jóakarójává s így még márczius havában divánba mehetett, hogy kívánságát előterjeszsze. Bethlen előadása valóságos történelmi emlékirat, a melyben ügyesen csoportosítja az okokat, melyek miatt Erdély „a németes elméjű fejedelmek miatt” évtizedek óta szenved és maga is immár kétszer vált bujdosóvá. Báthory Gábor törvénytelen-ségeit benne másfelől oly meggyőzően ecsetelte, hogy mivel uralma ellen írásbeli panasz is elég érkezett a portára, ezt az uralmat az ország népére terhesnek és a török birodalomra veszedelmesnek látta a diván, mire a nagyvezér Bethlent Erdély fejedelmének jelentette ki és fejedelmi méltósága jeléül kardot, buzogányt, meg egy rakás ajándékot adott neki.⁹ Egyúttal meghagyta két basának, Szkander basa kanizsai beglerbégnek és a magyar származású Magyarogli basa szilisztriai szandzsákbégnek, a tatároknak s a két oláh vajdának, hogy a mikor Bethlen kívánni fogja minden erejükkel melléje siessenek és a fejedelemségre bevigyük.¹⁰

Bethlen jó szerencsével járt a portán, a hol sok titkot megtudott hazánk állapotáról a basáktól, a kiket igyekezett a viszonyokról felvilágosítani. Egyfolytában 40 napot töltött ott és fáradozott ezúttal az ország érdekében s hazaindulva április 25-én már ismét a budai basa mellől írt a nádornak, intvén, hogy szükség vigyázni szegény hazánkra, mert attól fél, hogy belől ég a ház.¹¹ Valóban égett, de hogy egészen lángba

⁸ A portai velencei követ 1613 márczius 9-iki és 11-iki jelentése alapján; Mircse-Óváry: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez (Budapest, 1886.) 449—450. l.

⁹ Bethlen előterjesztését teljes szövegében közli Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 235—240. l. De mivel egy helyén azt is írja benne, hogy előterjesztését Bethlen Borsos Tamás és társa jelenlétében tette, nyilvánvaló, hogy azt maga Biró fogalmazta azok alapján, a miket róla Bethlentől, illetve Mikótól hallott, a mikor az 1613 május 22-én Konstantinápolyba érkezett és Bethlen audientiája részleteit a pasáktól megtudta; Erdélyország története tára II. k. 238. l.

¹⁰ Biró Sámuel, Mikó Ferencz históriája 241. l. ¹¹ Bethlen 29. levele nyomán.

ne boruljon, arra Bethlen minden tőle telhetőt elkövetett. Tudta, hogy sikert csak úgy érhet el, ha imponáló erővel tér vissza Erdélybe és ha népeit előre biztosítja magának s annak a gondolatnak, hogy Báthoryt többé ne uralják s meg ne türjék. A szászokat könnyű volt megnyernie, mert azok igen sokat szenvedtek Báthorytól. Ezért még Drinápolyból előre küldte egyik szolgáját, Gyulai Mihályt, a ki már április 2-án Brassóba ért és bemutatta a szenátusnak ura leveleit, melyekben az a divánban történeteket közölte a szászokkal. Ezek aztán hamar megegyeztek maguk között a tekintetben, hogy elismerik Bethlent, a ki nekik viszont városaik épségét és kiváltságaik tiszteletben tartását ígérte. A magyarokat sem volt nehéz lekötölnie hivei által, mert alig volt főrend vagy köznemes, a kinek valami sérelme ne esett volna Báthory részéről. Bethlen törekedésének fő iránya nem is ez volt, az erdélyiek fölkelése; hanem az, hogy a megígért török segílyt fel tudja hajtani és vele mielőbb Erdélybe juthasson. Ez is sikerült cséplésig, a mikor a nép a föld termését betakarította. Július közepén jutott híre, hogy a török már Ujpalánknál van és vele Bethlen is, meg a segílyére jött tatárok.¹² Nem ismerve kellően Báthory erejét, Bethlen a temesvári beglerbég 3000 főnyi seregével szerencsét próbált és Erdély felé közeledett, de csatát veszített, sőt Báthory hajdui egész Csanádig kergették, melyet felégettek és földig romboltak.¹³ Ez események híre nem csoda ha Báthoryt hiszékenynyé tették. Erősen hitte, hogy Bethlen mellé alig egynehány török gyűlt s azok is eloszlottak és hitte portai követeinek kecsegtető értesítését, hogy minden kívánságára jó választ kaptak. Csak így tehette július elején ezt a jellemző kijelentést: „Az mint értjük — írja Báthory — Bethlen Gábor vagy az patyolatot teszi fel, vagy az tenger vizét iszsza meg; de egyiknek meg kell lenni.”¹⁴ Meg is lett hamarosan, de a tenger vizét bizony a fejedelem itta meg; mert Bethlen közeledéséről már a hónap közepétől kezdve mind határozottabb posták érkeztek a fejérvári udvarba. Aztán azok azt is meghozhatták, hogy Magyarogli már átlépte a Dunát nagy hadával, meg hogy a Temesvár felől közeledő török sereg is naponta nő¹⁵ s e hírek hatása alatt soká már Báthory sem reménykedhetett abban, hogy a töröknek adott ígéretei, a magyarországi urakkal s a királylyal folytatott tárgyalásai alapján megmaradhasson székében és ellentállhasson a mindenfelől tornyosuló veszélynek. Ezért sereggyűjtéshez látott.

¹² Fekete Péter 1613 július 25-iki leveléből; Hadtörténelmi Közlemények 1896: 438.

¹³ A Konstantinápolyba jutott hivatalos török jelentések alapján a portai velencei követ 1613 augusztus 1-én és szeptember 25-én írt tudósításából; Mircse-Óváry oklevéltára 459 és 464. l.

¹⁴ Báthory Gábor Vizaknáról, 1613 július 3-án; Történeti Lapok 1874: 804.

¹⁵ A portai velencei követ 1613 október 25-iki jelentéséből; Mircse-Óváry oklevéltára 465. l.

Ez alatt Erdélybe két oldalról is benyomultak az idegen hadak. Nyugatról Szkander bég közeledett és lépte át az ország határát a Vaskapunál, délkeletről meg Magyarogli basa jött be a bodzai szoroson szeptember 2-án; a hónap végén pedig nyomában a tatárok s a moldva-havasalföldi vajdák dúló hadai lepték el az országot. Báthory közben megtudván útban levő portai követeitől,¹⁶ mik a nagyvezér kívánságai, hajlandó volt őket teljesíteni. Erről a vaskapui torokban táborozó Szkander béget is külön levélben sietett megnyugtani, de nem vette észre, hogy eleve eljátszotta a kártyát, a mint Bethlenről, „a hatalmas császár igaz hívéről” olyan „becstelenül” írt a rendekkel együtt; holott — a basa válasza szerint — Bethlen is örömet benn nyugodt volna házában, ha a fejedelem miatt békében maradhatott volna, a miért most oly módot keresett a visszajövésre, hogy ezután fejét ő se féltse törvénytelen ségtől.¹⁷ Azt sem ismerte fel Báthory, hogy azt a portai biztatást nem gondolták komolyan, mikor az ígért segély már benn volt Erdélyben Bethlennel, a kitől a török is többet remélhetett, mint Báthorytól, a ki annyiszor megszegte már ígéreteit. Uralma különben is akkora elégedetlenkedést szült Erdélyben, hogy azt már Sztambulból sem nézhették közönyösen. Brassó alatt meg Magyarogli basa táborozott és dulta a vidéket 15 ezer főnyi keresztyénnel vegyes hadával, melyhez még 12 ezer tatár járult, míg Báthory hadi erejét még a török is csupán 10 ezernyinek mondta. Ezt Gyulafehérvár alatt tartotta táborban a székelyekkel és brassai szász csapatokkal. De mikor Bethlen már Szászsebesig jutott, a brassaiak elpártoltak Báthorytól.¹⁸ Mindenkitől elhagyatva és tudva, hogy a közeledő ellenséges hadak az egész Oltvölgyét ellepték s így még a körülbástyázott Szebenbe se menekülhet előlük, Báthory Gábor október elején elhagyta fejevári palotáját. Keserű szívvel távozott belőle, de dicsőségére válik, hogy az utolsó perczig kitartott ügye mellett, annyira, hogy ha még egy nap késik, a török kezébe esik. Mikor azonban meggyőződött róla, hogy Kolozsvár táján sem szerezhet számbavehető hadat, kifutott az országból Várad felé, a hol végzete utólrerte.

Bethlen Szkander pasával október 5-én jutott Gyulafehérvárra, tehát azon a napon, a melyen Erdélyt Báthory elhagyta. Ott találta az előző

¹⁶ Ezek egyike 1613 augusztus 27-én indult vissza Erdélybe jó válaszszal; a portai velencei követ jelentése nyomán Mircse-Óváry oklevéltára 461. l. Mily elfogadható, józan számok ezek a megrémült szász Sutoris krónikáseival szemben, a ki (a Quellen IV. k. 171. l.) a törököket 80,000 főnyinek írja.

¹⁷ Szkander basa válasza 1613 szeptember 19-ről; Török-magyarokori államokmánytár I. k. 112. l.

¹⁸ Weisz Mihály naplójának folytatója; Neue Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens 240. l. Quellen IV. k. 35. l.

nap megjött két oláh vajdát is, a kikkel együttesen tovább haladva 17-én értek szép csendesen Kolozsvárra, a hová a rendek 20-ikára hirdettek generális országgyűlést, melynek fő tárgya volt fejedelmet választani.

Ez események részleteiről meglehetősen összefüggő képet nyerünk Bethlen fenmaradt hat leveléből. Ezek mindössze tíz napról valók, jelölül annak, hogy Bethlen sokat írt ez időben, melynek jelentőségét e külső körülmény is eléggé mutatja. A levelek két elseje a portai nagyvezérnek szól s a Bethlen vezetésével immár Tordáig jutott török segélyhad dicsőséges előnyomulásáról és Bethlen jó kilátásairól számolnak be biztatón, hálás hangon, de egyúttal körültekintően, a további segítségnek biztosítása végett is. Bizalommal teli a feleségének írt levél is. De midőn abban arra kéri, hogy menjen be a szatmári főkapitányhoz és kérje meg, hogy írjon a császárnak, meg a nádornak, hogy Erdélynek hagyjanak békét, megcsillan a csüggetegség némi érzete, hogy a túlerővel szemben esetleg nem győzhetnének. Ez azonban csak egy percze fekszi meg lelkét, mert következő mondatában már meggyőződés-szerűen jelenti ki, hogy ha el is foglalják Erdélyt, ha reánk küldik Báthoryt, aratáson túl meg nem tarthatják, sőt reámegy Magyarország is. Pedig a mint a nádort, meg két magyarországi főurat külön levélben biztosítja, a török azért nem fogja Magyarországot bántani, ha csak be nem akarják hozni Báthoryt, a kit uralni többé nem akarnak, ha mind elvesznek is. Ezt Báthorynak is értésére adták, a mikor 21-én búcsút vettek tőle a rendek, hogy aztán a fejedelemválasztáshoz lássanak.¹⁹ Nyilvánvaló volt, hogy ez az 1613 október 23-án végbement választás Bethlenre fog esni, mert azt az események történeti logikája parancsolta s a különböző érdekek összejárása juttatta diadalra Erdély s a magyarság nagy szerencséjére és örök dicsőségére. A rendek akarata egyhangulag kívánta Bethlent fejedelmül, nemcsak mert igaz hazánkfiaának, hanem — mint mondták — vérünk tagunknak ismervén, ezelőtt is ifjúságától és többire gyermekségétől fogva oly állapotokban forgott szegény hazánk dolgaiban, kinek sem tanácsra, sem tanításra szükségét nem ismerték.²⁰ Ez a szép dicséret az öreg Mikola ajkáról hangzott el a kolozsvári főtéri templom büszke boltozata alatt. De nincs benne egy mákszemnyi hizelgés sem, mert Bethlen élete nehéz viszonyok közt telt el, melyek korán megtanították küzdeni és szenvedni. Talán ezért van, hogy közel másfél évtizedes addigi köztevékenységének idején mindig eltalálta cselekvésének helyes útját, melyről le nem tért. Jól

¹⁹ Bethlen 30—35. levele alapján.

²⁰ Mikola János üdvözlő beszédéből; id. h. VI. k. 353. l.

ismerte Erdély sajátságos helyzetét és küzdelmes múltját, a mikor törhetetlenül ápolta a török pártfogását és azt az ország fenmaradása egyik alapkövének tekintette. Ez a pártfogás juttatta trónra is, de azért tapintatos módon biztosította a szabadválasztás elvét, miáltal az újra fellélegzett nemzet számára a függetlenség illúzióját okosan megóvta!

Bethlen Gábort nagy megtiszteltetése 33 éves korában érte sok szenvedésének és bujdosásának kárpótlásaul. Ifjúsága ezzel véget ért s új feladatok hárultak reá, melyeknek követése kívül esik ifjúsága történetének vázoló körén, a mit magunk elé tűztünk. Elhihetjük Bethlennek, a mit felesküdt fejedelem korában írt legelső (függelékül bemutatott) levelében mond és Isten ő szent Felségével bizonyít, hogy ezt a fejedelemséget magának sem a fényes portán, sem az országbeli rendek között nem kereste. Valóban nem kereste becsstelen módon, de érezte és tudta, hogy az-reá néz s így felkészült arra. Ezért nem vehetjük tőle rossz néven, hogy a mikor ama teherre és súlyos gondra célzott, a mely reá hárult e felmagasztalása után, megihlett nemesszivűséggel vetette papirosra azt a kijelentést s könnyen megfelekezett azokról a fátadalmakról, melyeket éveken át túrt és szenvedett, hogy hatalomra juthasson és azáltal megválthassa sokat romlott hazáját, melyet annyira szeretett s a melyért súlyos viszonyok és meddő hányattatás közben maga is hazafias férfiassággal küzdött!

Bethlen ifjúkori levelei.

1.

Gyulafehérvár, 1593 augusztus 16.

Bethlen Gábor atyjafiának: neczpáli Justh Andrásnak.

Jó egészsége van. A mióta szegény atya¹ meghala anyai nagybátyja, Lázár András a tutora és gondjaviselője, a kinek, ha írna, megengedné, hogy kimenjen hozzá, Justhoz, mert még eddigelé tanult, de most már valakihez elszerzetné magát szívesen, ha módja lenne hozzá; csak hogy a mely négyszáz ház jobbágyuk volt egyik várukhoz, azt a fejedelem² „sok hizelkedő emberek szavára elvötte“ tőlük „vagyon immár több esztendejénél“ s most ennek visszaszolgáltatásért jöttek fel udvarába. Végül arra kéri, hogy el ne felejtkezzék róla, mert sem anyja, sem atya nincs, a ki róluk gondoskodhatnék.

(Századok 1889. évf. 239—240. l.³)

¹ Bethlen Farkas.

² Báthory Zsigmond.

³ Bethlen Gábor e legelső ismert levele 1596-iki kelettel jelent itt meg és *Angyal* Dávid mutatta ki eredetijéről (a Századok 1899. évf. 547. l.), hogy az tulajdonképpen 1593-ból, tehát Bethlen 13 éves korából való.

2.

Marosillye, 1603 május 9.

Bethlen Gábor Petneházi István borosjenei főkapitánynak.

Generose Domine etc.

Non dubito quin Generosae Dominationi Vrae bene notus sit Suae Magnificentiae Zekel Moisis cum potentissimi imperatoris¹ exercitu in Transylvaniam adventus; nemo regnicolarum vi obstitit, verum omnes ordines bono cum animo acceptarunt, omnes quoque nationes una cum Siculis sese adiunxerunt. Scio quoque eandem intellexisse dominum Franciscum Rédei ad Suam Magnificentiam descivisse, quin etiam omnes Haidones liberi, quotquot Basta² conduxerat cum propriis eorundem vexillis penes Suam Magnificentiam venerunt.

Me recuperata Dei benefitio Alba Iulia Sua Magnificentia cum bis mille equitibus et peditibus ad has partes expedit, ut Haidones Rascianos, quos miseram plebem nimis vexare intellegimus, si circa Maros

reperiri potuissent persequeretur, sed dum illos circa Lippam esse intellexi nolui exercitum Suae Magnificentiae tam procul deducere, Germanos milites in Illie existentes inde in alterum mundum expedivi, praesidio enim illorum in Illie non sum delectatus. Dévam quoque profectus, ex Germanis ibidem repertis 40 vel 50 ad Deum misi, equos circiter 20 attulimus; ego propria mea manu talem coepi Germanum, qui Suae Magnificentiae 13 iam millia talerorum pro sui dimissione promisit.³

Intellexi Sua Magnificencia adversus Dominationem Vram iram conceptam, propter mortem Zelestey,⁴ sed ego tanquam verus Dominationis Vrae amicus, iram illam iam sedavi, nec prius ex tentorio Suae Magnificentiae discessi, antequam spondidit mihi se nunquam Dominationi Vrae irasci, si huic regno et Suae Magnificentiae fidelem sese exhibuerit, quin potius in eadem autoritate et offitio, tum in Világosvár, tum in aliis quibusvis bonis conservare velle, et non solum Dominationem Vram, sed etiam dominum Michaellem Chiókássi et totum ordinem militarem.

Promisit quoque Sua Magnificencia Dominationibus Vestris se omnium mensium solutionem, quotquot Germanus Dominationibus Vris debet, mox et de facto in simul persoluturum. Ubi vero Dominationes Vrae huic regno et Suae Magnificentiae sese opposuerint certo, Dominationi Vrae perscribere possum imperatoris Turcarum exercitum adventurum et mox Lippam et Jenő obsessurum et occupaturum. Norunt Dominationes Vrae quis sit exercitus Turcarum et quid efficiat, neque cogitent Dominationes Vrae exercitum illum vel lenem, vel parvum esse. Adveniente exercitu, si intellexerit Germanos adhuc Lippam et Jenő tenere, certo illas arces obsidebit, nec prius desistet, donec illas occupabit; occupatis illis mox ulterius progreditur, Tokaiumque et Cassoviam simul obsidione cinget; Tartar cham vero, qui Quinqueecclesiis⁵ hibernavit, cum insigni manu Germaniam incursabit, quousque poterit. Hoc omnimodum eorum propositum.

Quare rogo Dominationem Vram et hortor eandem, tanquam amicum benevolum, Dominatio Vra de permansione et fideli erga hoc regnum propensione tum sui, tum aliorum cogitet, nec sese Suae Magnificentiae opponat, quin potius fidelitatem erga Suam Magnificentiam cum effectu declaret. Semper enim laudabilius est homini principi ex propria natione electo obtemperare, quam peregrino et alieno, a quo vel honor aliquis, vel sufficiens protectio, aut solutio haberi nequit. Si itaque Dominatio Vra fidelem huius regni se praebuerit, certo sibi persuasum habeat, quod Dominatio Vra non solum in propriis suis bonis inviolate conservabitur, sed et maioribus ditabitur a Sua Magnificencia, et id fide mea confirmo.

Amicitia illa, quae inter nos semper sancta fuit, me ad haec scribenda impulit, ob quam rogo denuo Dominationem Vram velit, quod suae salutis et permansioni laudique et nomini conducibilius videbitur, consultare cum caeteris dominis ordinis militaris, et si videtur, electos aliquot

primariis viris ad Suam Magnificentiam Albam Iuliam in legatione mittant, medio quorum totam mentem et voluntatem earum perscribant Suae Magnificentiae; certo scio, Suam Magnificentiam eosdem legatos cum aliis nuntiis ac bona summa pecuniae remissuram.

Quod vero proprium Dominationis V^{rae} statum attinet, per eosdem nuntios requirat Dominatio V^{ra} Suam Magnificentiam de donationalibus super bonis suis universis conferendis domino Georgio Nagy in Bél hoc ipsum negotium Dominatio V^{ra} significet Suam Magnificentiam illos pagos in districtu Dezne antehoc eidem datos donaturos, saltem quoque aliquem nuntium ad Suam Magnificentiam expediat. Bene eandem valere desidero.

Datum ex arce Illie, 9. Maii 1603.

Gabriel Bethlen.

Külczime: Ad Stephanum Petneházi supremum capitaneum arcis Boros Jeneő etc.

(Egykorú fordítás. Hofkriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1603 Mai 69. Expedit.)

¹ Ill. Mohamed szultán.

² Basta György generális.

³ Ioannes Elias Teck szászvárosi várparancsnok volt, a kit Bethlen Szászváros ostromában még április 15-én elfogott; Szamosközi István történeti maradványai III. k. 21. és 61. l.

⁴ Szelestei János, a kit a jenei várban 1602 augusztus 25-én öltek meg.

⁵ Eltorzított hibás olvasással írva így: quinque E ictoe.

3.

Marosillye, 1603 május 9.

Bethlen Gábor Csókási Mihály borosjenei főhadnagynak.

Edler Gestrenger etc.

Ich hab nicht underlassen können aus Befelch meines gnädigen Herrn Zekel Moyses dem Herrn zuzuschreiben und zu berichten, dass er mit des Türckischen Kaisers und Tartar Hams Macht in Siebenbürgen khomben, nit allein Weissenburg eingenomben,¹ sondern auch das ganze Land in sein Gewalt bracht. Item, dass der Basta aus dem Land gezogen.² Mein gnädiger Herr hat mich mit 2 M. zue Ross und soviel zue Fuess daherob geschickt, die Freiheitugkhen, so allhie blündern wöllen zu vertreiben; so haben sie sich aber gegen Lippa begeben. Hab derwegen mich nicht soweit bemühen wollen, sindemal ich wol weiss, dass vom meinen gnädigen Herrn andere Fürsehung gethan werden. Und weiln, dass das ganze Land sich ihme ergeben, als hat er dem Herrn sambt seinen Undergebenen hiemit bitten und ermahnen lassen, dass ihr euch von soviel gueter Kriegsleut durchaus nicht entziehen wöllet, sondern zue Gemüet führet, dass allezeit besser und rühmlicher ist, wan

einer ein solchen der seiner Nation ist und aus Gottes Gnaden zum Landsfürsten erwählet würd, dienet, den er mehrs respectirt, geschätzt und besser bezahlt würd, den man ein frembden, von dem weder eins, noch anders zu gewarten ist, auch die Kriegsleut nicht zahlen kann, dienen soll.

Will derowegen mein gnädiger Herr, Euch zusagen und angeloben, dass wo ihr ihme wollt treu und gehorsamb sein, Er euch alle den kleinsten, sowol als den grössten, in was Stand oder Process die sein mögen, in demselben erhalten und das mehrers ist, soviel Monat als euch der Römische Kaiser schuldig, will er euch dasselb ohn allem Zweifel erstatten und zu vorfallender Gelegenheit eines jeden Stands Gebüer nach mit allem gueten erkennen. Wo ihr aber darwieder thuet und euch mein gnädigen Herrn nit ergebet, sollt ihr wissen, sobald der Vezier, welcher bereit unterwegs ist, mit seiner Macht herauskombt, würd er gewisslich beide Häuser: Lippa und Jeneö belagern und nach dessen Verrichtung würd er deliberirn, wohin er sich wieder hinwenden soll, und werden also diese Häuser weder euch, noch dem Teutschen Kaiser, noch meinen gnädigen Herrn, sondern den grossmächtigsten Kaiser zu Teil werden.

Was euch darnach draus erfolgen würd, könnnd ihr wol abnemen. Werdet derwegen den Anfang und das End wol betrachten und das thuen, was euch zu Erhaltung euers Vaterlands am füegligsten sein möcht, den Ihr Gnaden sein euch wol geneigt und ist euer gnädiger Herr allezeit gewesen; ist gueter Hoffnung, dass ihr euch im wenigsten nicht widersetzen werdet, sondern euch in allem treu und gehorsamb erzeigen, zuvoraus weiln der Rédei Ferencz, so ein frembding ist, sich aus christlicher Lieb und Treu zue der Hungarischen Nation sambt etlichen hundert Freieidugkhen mit ihren Fahnen zue Ihr Gnaden begeben, wieviel mehr sollt ihr, als die in dem Land geboren, andern zum Exempl Gehorsamb leisten.

Ob ihr nun diesem nachzuekhomben vermeint, werdet ihr es stragkhs Ihrer Gnaden durch etliche fürnembe Gesandte auf Weissenburg zu wissen machen. Er würd euch gewisslich den Rest, so euch der Teutsche Kaiser zuethuen ist, durch dieselben zuschicken und sie allenthalben frei und sicher durchpassirn lassen. Hiemit Gott befohlen.

Datum im Schloss Illie, 9. Mai. Anno 1603.

Gabriel Bethlen.

Külczíme: An Michel Chiokássi Obrist Leutenandt zue Jeneo.

(Egykorú fordítás. Hofkriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1603 Mai 69. Expedit.)

¹ Ez épp 1603 május 7-én sikerült, három heti ellenállás után.

² Még ekkor ez hamis hír volt, mert Basta egész május 24-ig tartotta magát a Székely Mózes seregei által körülfűrt Szamosújvárban s csak akkor sikerűlt éjjel a várból áttűzűkűdve elmenekűlnie.

4.

Nándorfejérvár, 1603 szeptember 27.

Bethlen Gábor Czerah Mehemet vezirpasának.

Miután eddigelé megérthette, mily nagy romlott állapotba jutottak „az hatalmas császár hívsége mellett“ értesíti a lengyel vitézekről, a kik „hallván, hogy Isten az hatalmas császár jó szerencsájével Székely Mojzes urunkat az országban behozta“ bejöttek mellettünk szolgálni, ám megkésve érkeztek, mert a harczra már nem jutottak el,¹ „az mikor az szerencsétlenség urunkon velünk egyetemben esött“; de azért hozzájuk csatlakoztak s velük együtt „egynehány rendben megvittanak az ellenséggel, noha az ország az veszedelem miatt egy pénz fizetést nekik nem adhatott“ s mivel továbbra is velük akarnak maradni kéri, rendelkezék zsoldjukról.

(Kivonata a „Magyar Történelmi Tár“ 11. kötete 165. l.)

¹ A Brassó melleti csata, melyben Székely Mózes halálosan megsebesült.

5.

[Nándorfejérvár, 1604 augusztus eleje.]

Bethlen Gábor Bocskay Istvánnak.

Mivel neki gyermeksege óta igaz jó akaratját mutatta, készséggel, szeretettel szolgálta volna, „de az sok szerencsétlen változások és sok budosási nem engedték,“ hogy neki szolgálhasson. Most azonban, hogy „Isten Nagyságodnak szívét erre felindítván, hogy hazájának és megromlott nemzetségének szolgáljon“ iránta való jó akaratja folytán tovább szötte a vezérpasával Bocskay érdekében megkezdett tárgyalás fonalát s pontokba foglalta a szultántól való kívánságait és biztosítja, hogy nemsokára hitlevelet kap tőle a fejedelemségre. A fővezér a császár derekas hadával *tizednapra ideérkezik*¹ s bizonyos lehet benne, hogy Isten segítségével levén Erdélynek megszabadítását ez esztendőről semmiképpen el nem halasztják. Ezért ő is „szorgalmasan viseljen gondot immár elkezdett dolgaira,“ mert mellette lévő néhány száz magyar igaz jóakarója nem hagyják abban az ügyet, a míg a török követség kíséretében be nem vihetik kezébe a hitlevelet, botot és zászlót, hogy aztán Erdélyt felmentse s „az szegény megromlott országnak ez nagy inségből az hatalmas császár segítségével által való megszabadításában szolgáljon,“ a miért az Isten is megjutalmazza.

(Századok 1885. évf. 69—70. l.)

¹ Ez a kijelentés állapítja meg pontosabban e csonkán ránkmaradt levél keltét, melyet *Szilágyi* Sándor 1604 őszén írottak gondol, a mikor „a temesvári török had megveretvén, a bujdosók levelezése a császáriak kezébe esett,“ holott tartalma s amaz alábbi kifejezése, hogy „itt az mi kevesen vagyunk, úgy mint egynehány száz magyar igaz jóakarói“ világosan arra mutat, hogy Bethlen ezt a levelét közvetlenül azelőtt írta, hogy Szendrőből megindultak Erdély felé.

6.

Szerencs, 1605 márczius 18.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Mivel eljegyzett mátkáját¹ még nem hozhatta haza és vele való esküvője így hát csak a közeledő április 24-ikén lehet meg, szeretettel kéri, hogy addig úgy a lakodalomról, mint mátkája illendő kiházásításáról becsülettel gondoskodják.

(A Gróf Károlyi-család oklevéltára IV. k. 5—7. l.)

¹ Károlyi Zsuzsánna.

7.

Kereki, 1605 április 7.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Minthogy lakodalma ügyében irt előbbi levelére válaszát nem kapta két meghitt emberét küldi s kéri, hogy viseljen oly gondot az ő atyjafia kiházásítására, hogy azért neki szeretettel szolgálhasson jövőendőben.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 7—8. l.)

8.

Kereki, 1605 április 7.

Bethlen Gábor özv. Károlyi Mihályné—Perényi Zsuzsánnának.

Hivatkozva Károlyi Mihálynak irt levelére szeretettel kéri, legyen neki is gondja mátkája kiházásítására, „hogy semmiből semmi fogyatkozás ne essék,” hogy gondosságaért szeretettel szolgálhasson neki jövőendőben s ha mivel az ő atyjafiának tartozik, azokat készíttesse el és legyen olyan marha, hogy ne kelljen majd akkor visszahányini.¹

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 8—9. l.)

¹ Bethlen levelének e követelődő hangja meglepő, de valamelyes alapja volt s a dologba az vet világosságot, hogy egyik megbízottja, losonczy Bánffy Péter április 12-én ura nevében 500 magyar forintot vett át Károlyi Mihálytól a lakodalomszerzés megváltásául, a mivel Károlyi Zsuzsánna asszonynak tartoztak.

9.

Vajdahunyad, 1605 május 10.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Elnézését kéri, hogy menyegzőjének kitűzött napjára el nem mehetett, de egyfelől két egész hétig olyan beteg volt, hogy azt sem tudta néha, ha a világon van-e vagy hol? Másfelől a fejedelem egy várnak meghódoltatását bizta reá, a mi még a tegnapi napig sem ért véget. De ne busuljon, ő már nem tartozik a menyegző celebráltásával s megtalálja ő mátkáját anélkül is; ő arra különben is kapott költséget a fejedelemtől is, ottlévő megbízottja Becz György pedig abkól költ, nem a magáéból.¹

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 11—12. l.)

¹ Károlyi Zsuzsánna a maga részéről is reversalist adott Károlyi Mihálynak a kiházásítására kapott 500 magyar forintról Szatmáron, a hol esküvőjének lennie kellett. Ebben azt is felsorolja, a mivel neki még tartoznak, de e miatt még később is sokat kellett sürgetnie; így Vajdahunyadról 1605 október 23-án is, a mikor urának, Bethlen Gábornak a fejedelem után ki kellett mennie.

10.

Vajdahunyad, 1605 május 26.

Bethlen Gábor vadász Rákóczy Lajos lippai főkapitánynak.

Hadi hireit köszöni s hasonlókkal viszonozza. Gyulafi¹ nagyon várja s a mint Rákóczy² válaszát megkapja felmegy melléje, mivel az elébbeni szégyenvallást elakarják magokról vetni.

(Erdélyi országgyűlési emlékek V. k. 383—384. l.)

¹ László.

² Lajos, hajduvezér.

11.

Vásárosnamény, 1606 januárius 18.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Már Kassáról jelezte, hogy Károlyba megy, hogy ott átvegye a mi felesége holmijából még nála maradt. Azért ismételtén kéri, jöjjön oda s vessenek véget ennek a dolognak, mert akár adja ki, akár nem, ő maga többé soha érette nem jön, mivel nincs reá érkezése s most is siet Erdélybe, a honnan sok ideje, hogy kijött.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 50—51. l.)

12.

Vajdahunyad, 1606 május 5.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Miként Károlyban megbeszélték ime maga személyében küldi ki feleségét¹ és szeretettel kéri, hogy mostan immár vessen véget minden dologban és szeretettel szolgálhasson úgy neki, mint anyjának.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 21. l.)

¹ Károlyi Zsuzsánna nagybátyjával, Károlyi Mihálylyal úgylátszik már Kolozsvárt találkozott, legalább május 8-án egyezett meg vele a kolozsmostori konventben a nála őrizetben maradt és annyiszor eredménytelenül követelt ingóságai dolgában, a miről őt hivatalosan most reversálisban nyugtatja meg.

13.

Szentjob, 1606 június 15.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Bosszús szavakkal tesz szemrehányást neki, hogy ámbár megállapodásuk szerint feleségét egész Kassáig felküldte, nemcsak nem adta ki részét, „sőt bosszuszókkal illette,” a mit nem érdemeltek meg. Ezért inti, hogy ha péntekig nem küldi Piskótra a lábasmarhát és pénzt, a mivel feleségének tartozik, magának tulajdonítsa, a mi belőle következik, mert minden úton módon megkeresi azt, a mi őt illeti.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 24—25. l.)

14.

Nagykároly, 1606 július 26.

Bethlen Gábor sógorának, Károlyi Mihálynak.

Kijelenti, hogy a minemű lábasmarhával feleségének tartozott, azt ő neki most jó végezesükből való jó akaratja szerint megadta.

(Károlyi-oklevéltár IV. k. 28. l.)

15.

Medgyes, 1608 februárus 10.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Levelére válaszolva értesíti, hogy Báthory Gábor fejedelem hívására Ecsedre kellett mennie s mikor ott minden dolgot becsülettel elvégezett, majd onnan is tudósítani fogja, mihez kellessék magukat tartani.

(Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története 293—294. l.)

16.

Déva, 1609 április 22.

Bethlen Gábor visszaadja Kőszeghi Bálintnak elkobzott nemesi levelét.

Nos Gabriel Bethlen de Iktár etc. Serenissimi principis domini, domini Gabrielis Dei gratia principis Transsylvaniae, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis etc. consiliarius, aulicaeque militiae Suae Serenitatis generalis capitaneus, nec non comes comitatus Hunyadiensis etc. Damus pro memoria. Noha Déván lakozó Kőszeghi Bálintot bizonyos okokért szabadságából kivöttük és az paraszti szolgálat s jobbagyság alá vetettük volt, de mindazáltal bizonyos fő nemes uraimnak törekedésekre térvén jó akaratunkból reánk vevén, feleségünk és gyermekink, vagy atyáinkiai terheket, mind magát Kőszeghi Bálintot, feleségét és fiú s leányág maradékit személyekben és örökségekben szabadságban és igaz nemességben mind örökké megtartjuk s másokkal is, az kikkel illik, meg akarjuk tartatni és oltalmazni, ujjalan nobilitálván nemes leveleink continentiái szerint.¹ Mely dolognak nagyobb erősségére és bizonságára adtuk ez mi tulajdon pecsétünk és kezünk írásával megerősített levelünket meghihatatlanul.²

Datum in oppido nostro Déva, vigesimasecunda die mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo sexcentesimo nono.

Gabriel Bethlen.

Hátlapján: Anno Domini 1609 die 14. Maii in possessione Bácsii coram universitate nobilium comitatus Hunyadiensis perlectae et publicatae sunt hae praesentes litterae nullo prorsus contradictore apparente.

Stephanus Fenessy de Déva
suprafati comitatus Hunyadiensis iuratus notarius.

(Átírt, Bethlen Gábor 1618 november 1-én kelt pergamen-levelében; Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára. Czimeres levelek gyűjteménye.)

¹ Ezt a nemeslevelet Rákóczy Zsigmond fejedelemtől nyerte volt Gyulafehérvárrt, 1607 szeptember 28-ikán.

² Hogy a fejedelmen kívül más is nemesítsen, természetesen képtelenség; de megesett, hogy — kivált várurak — elvették egyik-másik hiviük nemeslevelét, melyet aztán haragjuk multával a hatalmaskodó főúr vissza is adott. Ilyennek tekinthető ez az eset is.

17.

Nagyvárad, 1609 november 2.

Bethlen Gábor lesneki Dobray Péter hunyadmegyei alispánnak.¹

Mivel indulóban van kéri, hogy viseljen gondot jószágaira és házaira s a megbeszélt tatarozást, kapujavitást és egyéb munkát lehetőleg végeztesse el, a míg hazajut. A várban is a mit újíthat ne mulassza el „s az nagy palotát szépen padimentomozza ki, téglát is hoztasson Szebenből,“ a hol „két forinton adják ezerit“ s a mellett az ispánoknak is mondja meg, hogy a fejedelem „három esztendeig való immunitást adott“ neki, hogy minden jószága „immunis legyen az ő felségének való adózástól“ s így őt fizetségért ne zavarják.²

(Századok 1885. évf. 71—72. l.)

¹ Ez Bethlen intézője (honorum praefectura) volt.

² E levél keltét viseli Bethlen Gábornak az a nyugtája is, melyet Rhédey Ferencznek a tőle kapott 1500 forintról adott. (Eredeti. Magyar Nemzeti Múzeum Rhédey-levéltára.)

18.

Kolozsvár, 1610 április 12.

Bethlen Gábor nyugtája 150 forintról.

Anno 1610. 12. die Aprilis. Borsi István hozott pénzt flor. másfél-százat, melyet Hadnagy András uram küldött nekem.

Datum in Colosuar, 12. Aprilis 1610.

G. Bethlen mpr.

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

19.

Gyulafehérvár, 1610 május 13.

Bethlen Gábor Hadnagy András csiki vicekapitánynak.

Isten minden jót adjon Kegyelmednek. Az mint itt Fejérváratt létemben is Kegyelmednek meghadtam volt, hogy Christoph János uramnak, brassai gazdámnak az szekér csináltatásért való adósságomért vasat adjon, a' mivel adósa maradtam ő Kegyelmének, Mikó Ferencz, a' mennyi forintot ír Kegyelmednek, hogy adósa maradtam a' mint a' vas jár Brassóban megvetvén hány mását teszen, annyi mása vasat küldjön mindjárt Kegyelmed Brassóban Christoph János uramnak. Ebben Kegyelmed egyebet ne cselekedjék. Isten Kegyelmedet tartsa meg.

Ex Fejérvár, 13. Maii 1610.

Benevolus

G. Bethlen mpr.

Külczime: Egregio domino Andreae Hadnagy vicecapitaneo Csiki-ensi etc. Nobis honorando.¹

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

¹ Ezen és ez évből való többi levelein Bethlennek azt a pecsétjét találjuk, melyet — mint ismeretlent — kétszeres nagyításban a 312. lapon mutatunk be.

Kolozsvár, 1610 július 6.

Bethlen Gábor Hadnagy András csiki vicekapitánynak.

Egregie domine nobis honorande. S[alutem] et benevolam commendationem etc.

Akarám Kegyelmednek értésére adnom, hogy Isten akaratjából mi is ő Felségével megérkeztünk, azért a' minemű adósságini nekem ott benn vadnak, mind Kászomban, Csikban, Gyirgyóban, ha mit eddig Kegyelmed abban fel nem szedett volna is, felszedje minden késedelem nélkül és nekem mindjárt bizonyos meghitt emberi által Kegyelmed kiküldje, de szakadozva az pénzt ne küldd uram, hanem mind felszedjed, és mikor felszedheted mindenestől eczersmind küldje ki Kegyelmed. Gyirgyóra jöjjenek és ott is az mi pénz leszen Nagy Mihálnál, az lovas hadnagynál, az gyalog hadnagynál mindeneket fel igazítsanak és onnet is az pénzzel bizonyos meghitt ember jöjjön kettő. Hogy pedig minden ott benn való adósságimat jobban Kegyelmed fel tudjon igazítani, a' mi eszemben jutott benne, mindeneket jedzésben küldtem Kegyelmednek.¹ Ezekre Kegyelmed viseljen szorgalmatos gondot, felette kérem Kegyelmedet. Az háornak minden állapotja felől is írjon Kegyelmed, mint és micsoda állapotban vagyon s mennyi mása vas vagyon eddig benn s mennyi fűrész deszkát nyerhetnék eddig rajta. Istenért kérem Kegyelmedet, ho[gy az] hámor vaskő és szeg miatt meg ne [fo]gyatkozzék. Nekem Kegyelmed mindekről írjon. Moldvában negyed flú tulkot min vehetnék, annak is mennyi [ára] elvégezze és írja meg és ha mostan hal-e meg Moldvában az barom, vagy nem. Isten Kegyelmedet tartsa meg.

Datum ex Colosuar, 6. die Julii 1610.

Benevolus

G. Bethlen mpr.

Az solymokat Kegyelmed mind Csikból, Gyirgyóból, Kászomból valahol mi leszen igen jó gondviselés alatt indítsa ki, egy bizonyos meghitt embert hagyjon az solymászok előtt, kinek meghagyjad uram, hogy én hozzám hozzák vagy Fejérváratt lennék, vagy Déván, meg ne hagyják éhezni őket. Jól tartsák az úton, erre Kegyelmednek mindjárt gondja első legyen.²

Külczime: Egregio domino Andreae Hadnagy vicecapitaneo Csikiensi etc. Nobis honorando.

(Sajátkezű, Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

Memoriale.

Kászomban háromszáz forint. Ugyan ott az latroknál a' mi arany ezüst mű volt és pénz, azt is kiküldje Kegyelmed. Gyirgyóban, Csikban az lovas ki ide ki volt minden lovasra három forint, gyalogra két forint. Lovas volt 80, gyalog volt 150. Kegyelmed ezeknek fizetésekre küldött flor. 176, restál ebből hátra flor. 364.

Az el irogatott székelyek ki mit ígirt volt, azt Kegyelmed jól tudja, hadtuk Kegyelmedre azt, mennyi leszen és azt is, hogy mindjárt kiküldje Kegyelmed.

Az gyűlésre rendelt költségemet flor. 60. Kegyelmed azt is felszedvén, kiküldje.

Az ember is, ki 40 forintot ígirt némi nemű cselekedetiért, Kegyelmed azt is kiküldje.

Az négy pénzes ajándékból is, a' mi hátra vagyon, Kegyelmed kiküldje.

Barta István legény kezében adtam volt három latrot, kinek egyikét gondviseletlenségek miatt elszalasztottak, az ki nemes ember volt, én igen sokat búsultam és búsolok is miatta most is, az díja száz forintot teszen, Kegyelmed az díjat azokon felszedje, tudhatja Barta István, kikre bizta volt, ha szinte száz forintot nem adhatnának is, hatvan forinton engedje meg Kegyelmed díját nekik, de különben nem, azt pedig felszedvén mindjárt az többivel együtt kiküldje hozzám Dévára. Az pénzt pedig külön-külön csomókban, az mint ki mivel tartozik, kötözzé és registom szerint írva küldje én nekem. Az törvények immár megindúlhatnak, mert Istennek hála csendességünk vagyon.

¹ E levél végén egész terjedelmében közöljük.

² Ez az érdekes üzenet ugyan külön keltezetlen czédulán fordul elő, de mivel nem történeti eseményről szól — s így bárhová talál — ideiktattuk.

21.

Görgényszentimre, 1610 augustus 6.

Bethlen Gábor nyugtája hivatalos pénzről.

Anno 1610 die sexta Augusti. Hadnagy András uram csiki kászoni vicecapitány kászoni pénzt hozott be flor. háromszáz. Az csikiakon hadi birságpénzt flor. kétszáz. Az gyalogok hópénzében flor. száztizenkettődele. Az szék adta pénzt flor. hatvant. Azonkiül vám és birságpénzt flor. hatvant. Valami tolvajok pénzét flor. huszonhatot és kilencz tallért.

Ezekről én ő Kegyelmét quietálok. Négy pénzes ajándékból is flor. hatot s den. 77 hozott.

Actum in Szent-Imreh, die et anno supra notato.

G. Bethlen mpr.

(Sajátkezű. Erdélyi Nemzeti Múzeum Henter-levéltára.)

22.

Déva, 1611 július 19.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Az ország állapotáról s a portáról vett hirekről értesíti, abban a befogásban, hogy ő nem mindent hallhatott voltaképpen és megjelenti a fejedelemlennek azt az elhatározását is, hogy ha a magyarországiak vele alkudni akarnak, hajlandó reá, de ha azt kívánnák, hogy fejedelemségéről mondjon le, azt fegyverrel is mind halálíg kész megoltalmazni, nemcsak pénzen szerzett haddal, hanem a török támogatásával is. Ebből nagy veszedelem származhat s azért kéri, tegyen ő is valamit ellene. „Ne vesszessük el uram az hazát, mert ha ezt elvesztjük, mi mást nehezen avagy nem is találunk,

Törődött és sokat búdosott emberek vagyunk, én Törökországra soha többször nem megyek, inkább akarok meghalnom hazámban!“ A magyarországi urak pedig hagyjanak békét Erdélynek s ne kapdossanak rajta, mert ha I. Ferdinánd nem tudta megtartani a törökkel szemben ezek a mostaniak még kevésbbé fogják. Inkább békéljenek meg az erdélyi urakkal és nyugodjanak bele, hogy Erdélynek választott fejedelme van, mert többet használnak azzal mind németre s mind törökre nézve! Ő maga egyébkint több mint kétszázadmagával várja az eseményeket s ha fel kellene vonulniok esztendőre való elesége bőven van.

(Történelmi Tár 1899. évf. 712—714. l.)

23.

Déva, 1611 július 21.

Bethlen Gábor Rhédey Ferencz váradi főkapitánynak.

Levelére válaszolva értesíti, hogy atyjafiával együtt türhető egészségben van, miután a futó harczról nem kevés kárral hazajött. De egyébkint elég felháborodott állapotban vannak a sok ellenség közt s ha a fejedelem jó akaratját nem akarják venni a magyarországbeli urak, bizony Erdély elromol s utána Magyarország is elvesz, mert soha a török Erdélyt nem engedi senkinek: magáért, nem éröttünk. Ezért bizony jobb volna a fejedelemmel egyezkedni, de ha fejedelemségétől akarják megfosztani, bizony ő is mindent megpróbál magáért. Ha mi újabb híre lenne, kéri, közölje vele, mert se magának, sem szolgálóinak nincsenek lovai: mind elvesztek a csatában.

(Erdélyország történetei tára II. k. 186—191. l.*)

* Kiadása, olvasása pontatlan és sok helyen hibás.

24.

Nagyekemező, 1611 szeptember 13.

Bethlen Gábor Achmed basa fővezérnek.

Értesíti a brassói csatáról¹ s onnan tovább menvén a fejedelem, arról, hogy miután Szeben alól hármassal ellenségét Báthory Gábor tulajdon csak maga hadaival elűzte s azóta is kergeti erősen hiszi, hogy két-három nap alatt hálójukba keríthetik őket. Ebből a vezérbasa megláthatja az erdélyieknek a szultán iránt való hűségét, a miről másként is megfogják nem sokára bizonyítani. De mivel a betegséget és szegénységet senki nem tagadhatja s a fenforgó zenebonás állapotok miatt való sok költsége folytán igen megszorult, kéri, méltóztassék a Hatalmas császár által neki rendelt fizetését megküldeni, mert a miye volt, azt a mostani hadakozás alkalmával a szultán szerencséje mellett elköltötte, mert noha a portán ő hatalmassággal szeme előtt nem szolgálhat, de biztosíthatja, hogy itt is minden szükséges alkalmatossággal kész szolgálója s lesz is, a míg él.²

(Hon és Külföld 1842. évf. 109—110. l. és Rozsnyay Dávid történeti maradványai 61—63. l.)

¹ Ez július 11-én volt.

² E levél helyes keltét Szilágyi Sándor állapította meg „Báthory Gabor fejedelem története“ cz. műve 156. l.

25.

Ecsed, 1612 januárius 21.

Bethlen Gábor Perényi Gábor ugocsamegyei főispánnak.

Magnifice domine frater observandissime.

Salutem et servitii mei commendatione praemissa.

Az Kegyelmed leveléből értém mit írjon Kegyelmed nekem az jószág-
nak ő Felségétől viszaszerzése felől, melyre hogy sok szóval ne resol
valjam magamat, emlékezhetik Kegyelmed rea, hogy én ez előtt valamiben
tudtam, mind ő Felsége előtt s mind egyebött, Kegyelmednek szeretette
kedveskedtem, mely csak az ő Felsége Kegyelmednek adott két faluról is
megtetszik, holott én azokat is Kegyelmednek ő Felségétől hire nélkül
szerzettem volt, melyek mostan is tudom bizonyosan Kegyelmedé volná-
nak, sőt annál több is, ha Kegyelmed ő Felségét sok mód nélkül való
és illetlen cselekedetivel nem irritálván magához, meg nem kedvetlenítette
volna; mely dolgoknak megírásával mostan az eödeőt nem mulathatom,
occsióm sincs rea, tudom Kegyelmed azokat ekkedig is meghallhatta s
rövid nap ugyan heőszeőm meg fogja érteni ő Felsége Kegyelmedre
minemő okokból haragszik, mely ő Felsége haragja méltán is lehet bizony,
ha ugy vadnak az dolgok, az mint ő Felségének bizonyosan referálták.
Hogy penig Kegyelmednek én mostan ő Felségénél könyörgésem által
nem hogy jószágának viszaszerzésében használhatnék, de csak arra sem
esmerem elégségemet, hogy Kegyelmeddel csak szemben lenne is, ha
Kegyelmed kívánja is, mert Kegyelmed igen mesze esett az ő Felsége
kegyelmességéből. Ha miben tudnék Kegyelmednek mostan is szeretettel
szolgálnék, de ebben ugyan nem tudok Kegyelmednek semmit szolgálnom,
sőt én erre intem Kegyelmedet, hogy ennek az ő Felsége haragjának eleit
vegye és orvosságot keressen ellene egyebek által való intercessiókkal; lám
Palatinus uram, bátyja Kegyelmednek, ha miben vétkét ismeri Kegyelmed,
én azt mondom tempestive perveniálja Kegyelmed, mert bizony meg fog
ártani. Nekem is Kegyelmed parancsoljon, örömet szolgálók Kegyelmed-
nek, ha miből illik. In reliquo M. Do. V^{ram} feliciter valere cupio.

Datum ex Eczied, die 21. Januarii. Anno 1612.

Magnificae Do. V^{rae} servitor frater benevolus

G. Bethlen.

Külczímes lapja hiányzik.

(Egykorú másolat.¹ Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ E levél másolatát dr. Szekfü Gyula szíves barátságának köszönhetem.

26.

Lippa, 1612 június 18.

Bethlen Gábor útasítása Vajda István lippai főkapitány részére.

1. Tiltson el mindenkit a török birodalomban való faluknak hódol-
tatásától, mert a kit rajta kapnak, feje esik el érette. 2. A falvak dézmáját
a fejedelem részére szedesse fel. 3. Minden gonosz hirt idejében meg-
jelentsen, a várat pedig a városi rend éléséből megtakarja. 4. Az engedet-
leneket megfogassa és törvény szerint megbüntesse.

(Török-magyarkori állam-okmánytár I. 107.)

Déva, 1612 szeptember 8.

Bethlen Gábor Mehemeth agának.

Tekintetes és Nagyságos Úr, neköm kedves atyámfia. Isten Nagyságodat éltesse és napjait sokasítván szerencsésítse.

Az Nagyságod levelét meghozá énnéköm az én emböröm, melyből mindönöket bőségesen megértöttem; rövid írás által azért Nagyságodnak ezt akarám értésére adnom, hogy én valamit ezelőtt való levelemben Nagyságodnak megírtam és izenten, én mindönökben aboz tartom magamot, várok csak Nagyságodtól, az mint megírtam az az dolog semmiképpen az hatalmas győzhetetlen császár segítsége nekül nem löhet és véghöz nem möhet; oka ez, hogy soha az ország népe addig föl nem mer támadni magátul, azt gondolván, hogy ha ő föltámad és senki meg nem segíti, markában szakad; más oka ez, hogy ha gyüleközni kezdünk, egy-czörsmind együvé, nem mehötünk, mert az ország, tudja Nagyságod, hosszú és szélös; mihelt az fejedelmnek hire leszön ebben, mindjárt azokra küld, a hol gyüleközni kezdünk, ha azokat levághatja, mindjárást meg-rémül az többi, hanem ez dologhoz ez kívántatik, hogy mindjárást jöjjön Tömösvárhoz négy avagy öt ezör török, az kik indulhassanak ide be; mihelt azok ide jőnek, mindjárást én az ország népét fölveszöm és Fejérvárhoz szállunk; ott Isten segítségével ez dolgot véghöz vihetjük, attúl semmit félnünk nem köll, hogy az országban ellenségünk legyen. Az hajduság penig mind el mönt Brassótul haza, könnyen jutnánk ehez az dologhoz, elhigye Nagyságod, csak hogy igön hamar köllene, mert mostan Magyarországbán sincsen semmi had fönn. Az palatinus¹ is mostan adja egy leányát haza Erdődy Christophnak,² engöm is hivat az lakodalomban, de énnéköm nagyubb gondom vagy on annál. Az budai vezér ő Nagysága³ biztatja az fejedelmöt, Magyar Ogli is biztatja, bizony nem jó, mert az ország affélétül elrémül és kétségben esnék az császár kegyelmességében. Nagyságtok viseljön erre gondot és ő Nagyságának, az vezérnek írja meg, serkenjön föl, ne hidjön az szép szónak, mert bizony megcsalja az szép szó ő Nagyságát. És ha Erdély némötté leszön, lássa osztán ő Nagysága mit cselekedik. Én némötté bizony soha nem leszök, ha elkerülhetöm. Nem akarok én az hatalmas császár czipójáról elfeledköznem. Ha peniglen ebben mód nincsen, hogy Tömösvár felől had nem jöhetne, Nagyságod írja meg igazán, ne vesszön el engömet. Az dologban én más módot is talállok, mert mostan engömet akar Brassó alá az fejedelm küldeni; ha ebben mód nincsen, hogy had innet nem jöhet, én oda megyök Brassó alá, ott leszök, az brassaiakkal szömben leszök. Nagyságod is mönjön Havasalföldében, indítsd meg az havasali, moldovai vajdákat Magyar Oglival együtt; csak akarmi kevés haddal: én is itt szép haddal várlak

uram. Az Istenért kérek, neköm irasson igazán Nagyságod, mihöz tartsam magamat, mert ha innét sőm löhet had, Brassó felől sem löhet, Nagyságod sem möhet oda, én sem megyők Brassóhoz fejemet elveszteni, hanem az mint megírtam azelőtt is, én az hatalmas császárhoz megyők. Az portára sem akar ez senkit küldeni, csak szóval tart minket is, az mint aránzom. Nagyságod énnekem mostan mindön dologról igaz választ irasson. Hagyjatok békét az bucsujárásnak, hanem fogjatok az dologhoz igazán; engömet Nagyságod szóval ne tartson. Az pasával ő Nagyságával mindönökről beszéljön Nagyságod és énneköm hamar választ adjatok.

Szegény Némöthi Gergölt meglútték, megholt;⁴ igön siratja az fejedelm. Géczy András is Moldovában mönt Ali pasához, hogy ha löhetne, elinditaná őket. Nagyságtok az havasali vajdának⁵ semmit ne higgyön, mert mindön hirrel ő tartja az fejedelmöt: bizony bánom, hogy az én levelemnek mását Havasalföldén által küldték Brassóban, mert az vajda, ha megérti, mindjárást értésére adja az fejedelmnek. Arról is írjon Nagyságod énneköm, kitől küldtétök el az levelet és kinek hadtátok, hogy kezében adják. Az vajdának adták-e értésére?

Bizonyosan irhatom Nagyságodnak, hogy valami fizetött hada vagyon az fejedelmnek, mind el akarnak menni, összevesküdtek, hogy ha meg nem adja soldjokat, mind el mönnek. Pénze pedig ennek nincsen, az főkomornikot tegnap én hozzám küldte vala, én tülem kéretött valami pénzt kölcsön. Szászvárost adta neköm zálogban minden tartományával: én küldtem egynehány ezör forintot neki, hogy inkább én hozzám ne kétölködjék,⁶ de azzal bizony csak fél hó pénzt sem adhat, mert ezör lovassa és ezör gyalogja vagyon fizetött; annál több hada nincs, annak is ezör embere Brassónál vagyon, két hónapi solddal tartozik pedig. Azt is hallám pedig mostan, hogy Brassóban kétszáz lovas katona ment volna be. Én nem tudom, mit alusztok? Mert bizony mostan vagyon minden dologban módunk. Én mindjárást Nagyságodtól választ várok. Az pasának ő Nagyságának semméről nem irtam, hanem Nagyságod mindönöket ő Nagyságának adjon eleiben.

Im irtam más levelet is Nagyságodnak, arra külön tégy választ, hogy fölküldjem az fejedelmnek. Igön jól esött, hogy most is küldtél volt, mert fölküldtem neki. Kéröm igön, hogy az portára követeket küldjön, sőt barátimat is hozzája küldtem, hogy magoktól szóljanak neki, hogy engömet küldjön. Nagyságod mostan írja meg, hogy immár tovább nem várakozol; eljártok az dologban, ha az követök el nem indulnak.

Ezt is akarám Nagyságodnak értésére adni, hogy az mi követink ez jövő kedden két hete leszön,⁷ hogy Budára jutottanak; egy levelet irtak az fejedelmnek, melyben ezt írják, hogy senkitül ne féljön, mert sohul semmi had nincsen. Az vezér igön biztatja az fejedelmöt, hogy ő megszörzi dolgát. Ezt is írják, hogy azt hallották az szolnoki béktül, hogy

az vezér Nagyságodra igön haragszik; oka ez, Nagyságod az budai pasaságot kérte volna meg császártul; azt mondta, hogy Nagyságodat mihelt Budára hihatja, mindjárt megfojtatja. Nagyságodnak legyön gondja magára is: bizony bánnám, ha Mehemeth aga elesnék. Lássá az vezér, ha szép szónak hiszön, bizony megcsalják; ha pedig azt akarja ő Nagysága, hogy Erdély némötte legyön, ám lássa ő Nagysága. Nagyságtok pedig, ha én hozzám kétölködik, hogy én meg akarnálak csalni, csak legyön hadatok Tömösvárnál, mihelt az tábor ott leszön, mindjárt oda megyök én köz-zétök.⁸ Ha különben el nem mertök indulni, hiszöm, én velem elindulhattok bizvást. Isten tartsa meg Nagyságodat jó egészségben.

Irtam Déván ma szombaton estvefelé szeptemberben nyolczadik napján.
Anno 1612.

Nagyságodnak szeretettel való igaz atyjafia

Bethlen Gábor.

Külczime: Az hatalmas győzhetellen császár kedves szolgájának és kapucsi pasájának, az Nagyságos Mehemeth agának adassék ez levelem.

(Egykorú másolat. Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ Thurzó György.

² Bora, Erdődy Kristófné.

³ Vezér Terjaki Haszán pasa.

⁴ A botfalvi kastély ostromában sebesült meg 1612 augusztus 23-án és miután szeptember 4-én meghalt Dersen, 12-én temették el Benedekiben. (Történelmi Tár 1880. évf. 793. l. és Segesvári Bálint krónikája, id. h. 180. l.)

⁵ Radu Serbán vajda.

⁶ Ezt a dolgot hí embere, Mikó Ferencz is megerősíti, feljegyezvén azt is, hogy 3000 forintot adott a fejedelemnek; Mikó históriája 228. l.

⁷ Vagyis augusztus 28-án.

⁸ Mivel itthon különben nem érezte magát bátorságban, e sorai írása után ötödnapra ki is ment, a miről az alábbi egykorú följegyzésünk van: Anno 1612. die 13. mensis Septembris Gabriel Bethlen ex oppido Déva cum aliquot servitoribus suis ad Turcas se contulit. (Történelmi Tár 1880. évf. 793. l.)

28.

Buda, 1612 október 13.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mivel úgy tudja értésére esett eddig az ő szolgált urának¹ felőle való istentelen szándéka miatt hazájából hogy ki kelle bujdosnia, szükségesnek ítéli írnia az ő ártatlanságáról, tudván felőle való sok gyalázatos hír költését. Báthoryt öt esztendő forgásiban nem keveset szolgált, noha bizonyoson értette egynéhányszor felőle való deliberatióját életének elfogyatása felől. Reá² a fejedelem különben intelmei miatt neheztelt. Így elsőben mikor Szebent az szászságtól hiti ellen elvevé rimánkodott neki, hogy ne tegye s megjövendőlte minden rajta megesett veszedelmét. Arra is intette szép szókkal, hogy Havasalföldre ne menne, de midőn meggyőződését a tanácsban is kinyilatkoztatta besugták neki, a miért megakarta öletni. Másodizben Szebenben akarta megöletni Radul vajda betörése miatt. Az elmúlt karácsony estin is Váradon szállására jöven részegen, felesége ajtajára

mene, rugdosván az ajtót s kardot rántott reá (Bethlenre) hogy ő nem tánczolhat.² A tavaszkor Szebenben tartott országgyűléskor is, megrésze-gölése után minden ok nélkül belé vezett, meztelen kardot rántott reá, melyet ha Némethy Gergely kezében meg nem fog vala levágja. Igaz ugyan, hogy az subditus urának csak addig kötöles az hivsége, a mig vallásában, böcsöletiben és szabadságában meg nem sérti, de ő mégis türt, noha bizony igen keserves szívvel és bús elmével; látván az nyomorult országnak annélkül is sok veszedelmét csendesesen türt és Istentül s az üdőtül akart várni. De most, hogy megértették a szultánnak ellene való nagy haragját, noha magában elvégezte volt, hogy soha semmiről immár meg nem inti, ha felfordét is mindeneket, az egész ország kívánságára s a rendek kérésére az közönséges jóra nézve bement eleibe és igyekezett rábeszélni, hogy békéljen meg a szultánnal s az országban égő szenekeket megoltssa s békét teremtsen. De ő intését nemhogy jó néven nem vette, de mihelt tőle kijött az körülötte lévő inasinak mindjárt elpanaszolta, mire intette őt s azt mondta: *De meglátja esze lelke-druló, hogy bizony Kornis Boldisár tánczára vonszom rövidnap;³ nem várom, hogy eláruljon.* Ilyen kijelentését értvén, Bethlen magára igen vigyázott s noha életét Isten segítségéből hazájában esztendeig s tovább is megoltalmazhatta volna, ismerve istentelen természetét és törvénytelenégeit jobbnak ítélte kijönni ide a budai pasához és szegény hazánk elveszett szabadságát a szultán segítségével, vezérléséből felállatni.⁴ Tudja, eleget beszélnek felőle némely csacsogó nyelvek, de az uristen ugy segítse meg, hogy maga állapotjának öregbitéseért ide nem jött, hanem csak abban igyekezik, hogy az uristen ez istentelen fejedelem alól felszabadítson és hazánknek miatta elrontatott szabadsági helire állattassanak. Annak okáért kéri a nádort, szánja meg ő is szegény hazánkot s ha az immár Báthory miatt szintén semmié leszen s ha segítséget kérne ne adjon neki, hadd menekedhessünk meg tőle s a rendek hozzájárulásával oly jó erkölcsű keresztyén, megtért elméjű és józan illetű urat választhassanak fejedelmül, a ki a nagy fejedelmeknek is kedvét keresi s a szomszéd országokkal is békében él, országát meg csendességgel gubernálja.

Miután a szultán elhatározta, hogy tovább Báthoryt az országban nem szenvedí, az országnak régi szabadságát helin hagyta, hogy pedig az ország félelem nélkül összegyűlhessen a fejedelmválasztásra igen szép segítséget rendelt melléje, melylyel Isten segítségéből szintén indulni akar.

Ezeket azért irta meg neki őszintén, mert igaz jó akaratját kívánják, semmi egyebet, melyet, hogy ne a tirannushoz, hanem az szegény hazához mutasson, bizodalommal kéri. Ha pedig valamit nem jól irt volna meg, ne egyébnek, hanem az ő diáktalanságának tulajdonítsa, mert deákja igen beteg lévén magának kellették írnia.

P. S. Erdélnek jóllehet noha előbbeni állapotjához képest sok fogatkozási vannak, mindazáltal egy istenfélő keresztyén fejedelmet eltarthat, csak lehessen tökéletes békessége. Erdélyben kik legyenek s kik ne, Nagyságod jól tudja és érti; summája: az ember igen szűk... Ha az uristen jó szerencsével hazámba viszen s igyekezetünkben elől bocsát... valami én rajtam áll benne Nagyságod én bennem meg nem fogyatozik, mert bizony magamnak az felső polczot nem kívántam soha, mert tudom, hogy nem nekem való. Nagyságod felőlem semmit ne kételkedjék. Noha pedig Forgách Zsigmond őt kárhoztatta, Isten látja szívét, hogy ő minden szónak

igaz volt, de hogy ő Kegyelme mind magát s mind sokat az országbeli főrendek közül törbe ejtett arrúl nem tehetett, mert magát is az alkalmatossághoz kellett rendelnie, mivel üdönnap előtt nem akart bolondul veszni.

(Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 248—251. l.)

¹ Báthory Gábor fejedelem.

² Ennek hire hamar szétment Erdélyben és érdekes, hogy Bethlennek a fejedelemtől való elpártolása főokául az egykoru *Sutoris* Pál brassai krónikás is ezt mondja s azt ekként adja elő: Indem fiel Bethlen Gábor vom Gábor ab, welcher sein vornehmster Rat war, dessenwegen, weil er mit seinem Weib Unzucht hatte getrieben, und wurde sein abgesagter Feind. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó IV. k. 33. l.)

³ Ezt t. i. 1610 nyarán ölette meg Báthory Gábor.

⁴ Jellemző, hogy dévai kastélya s a vár védelmét Bethlen távozásával felesége, Károlyi Zsuzsanna vállalta magára, a miről *Károlyból*, 1612 deczember 24-én Károlyi Mihály Dóczi András szatmári kapitányt következőképpen értesíté: Dévát az nyavalyás Betlenne hugom igen erősen tartja. Most akar Brassó alá három ezer gyalogost bocsátani, de azzal véghez nem viheti, mert Havasalföldéből igen hordják az élelét belé, és erősen tartják magokat. (Eredeti. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1612 Dec. 29.)

29.

Buda, 1613 április 25.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mikor az elmúlt ősszel ide Budára jött bőven megírta elbudosásának okait. Bizonyára értesült az ő portára való menéséről is, de most készséggel megírhatja, hogy ott 40 napig mulatott és igyekezett az ország dolga érdekében.¹ Sok titkot is megtudott ott a főemberektől, kivált Szekender pasától, hazánk állapotáról is igyekezett őket felvilágosítani; de ezeket írásra nem meri bizni, csak inti, szükség vigyázni szegény hazánkra, mert bizony fél attól, hogy belől ég a ház.

Kibujdosásának főoka Báthory Gábor volt, a kihez a fővezér most követet küldött, hogy vele megbékéljen s minden elvett várát visszaadja. Neki azonban ő (Bethlen) nem hisz semmit, ha egy asztalnyi hitlevelet küldene is, hanem szívesen a nádor oltalma alá adná magát s készséggel szolgálná, mert a míg Báthory erdéli fejedelem leszen addig Erdélbe be nem megyen. Ha tehát szívesen veszi szolgálatát csak küldjön neki ide assecuratoriát arról, hogy senkitől semmi bántása nem leszen és Báthorynak kezébe nem adja s a míg ez elhatározását meghozzák, addig maga Pécsen lesz a magyarok közt, a hol azt megvárja.

(Történelmi Tár 1885. évf. 209—212. l. és Szilágyi: Bethlen levelezése 1—3. l.)

¹ Bethlen Gábor Drinápolyban tárgyalt a török vezérekkel s onnan küldte haza előre Gyulai Mihály nevű szolgáját, a ki április 2-án érkezett Brassóba s adta át ura leveleit, melyek sajnos ma már nincsenek meg a város levéltárában. (Quellen V. k. 454. l.)

30.

Keresztesmező, 1613 október 12.

Bethlen Gábor Naszuf basa nagyvezérnek.

Skander basával együtt azért nem irhattak előbb a fényes portára Erdély állapotáról, mert az elindított császári csauszt Báthory katonái útközben megölték.¹ Így most arról értesíti, hogy Báthory ezer hajdu lovassal kifutott Erdélyből² a hegyeken át Várad felé, de a vár kapitánya nem

engedte be, mire embereit a hajduk szállásain osztatta szét, hogy eleséget szerezzenek, a míg őket hivatja. Skander basa, Ali basa,³ meg Aligerai szultán⁴ erre tanácsot tartván, lovasokat küldtek Várad felé Báthory üldözésére, nehogy sereget gyűjthessen, mivel a rendek már elfordultak tőle és 20-ikára gyűlést hirdettek Kolozsvárra, hogy azon más fejedelmet válasszanak maguknak. Skander basa a tordai kastély alatt táborozik, de arra a gyűlésre személyesen be akar menni. A nagyvezir irasson azonban barátságos leveleket a római császárnak,⁵ a lengyel királynak⁶ és Thurzó György nádornak, hogy ne küldjenek hadakat Báthory segélyére vagy ha azok már útban lennének, hívassák őket vissza és tartsák fenn a barátságot, jó szomszédságot és békét, nehogy nagyobb bajok származzanak belőle. A mellett parancsolja meg Ali basának s a havasalföldi vajdának, hogy az alattvalókat ne rabolják és égessék s bocsássák szabadon a rabokat, kiknek száma már 20.000, mert ha azok kihurczolását meg nem akadályozzák, nem marad még egy annyi lakója az országnak.⁷ Végül kéri, rendelje el, hogy Ali basa 2000 embere, 1000 tatár, 2000 moldvai lovas és 1000 gyalogos Erdélyben telessen, nehogy Báthory véletlenül betörjön az országba.⁸

Date dal Campo presso Torda, 12 Ottobre 1613.

(Mircse-Óváry: Oklevéltár Bethlen diplomáciai összeköttetései történetéhez 467-468. l.)

¹ Ezzel szemben Báthory azzal menté magát, hogy a csauszt a tatárok és oláhok ölték meg; Mircse-Óváry oklevéltára 466. l.

² Nem valószínű, hogy csak ennyi katonája lett volna, hiszen váradi táborában csupán kozák hada 4000 főnyi volt Báthorynak; legalább ennyiről ír az erdélyi rendeknek 1613 október 16-án, kitartásra biztatván őket; Mircse-Óváry oklevéltára 468. l.

³ Ez a magyar származású Magyarogli basa, szilisztriai szandsákbég, a kit nagyfabeccsültek a törökök azért a vitézségeért, melyet Moldovában tanusított, mikor a lengyeleket a moldvai vajda serege Magyarogli vitézsége és ügyessége folytán megverte; a portai velencei követ 1613 május 30-iki jelentéséből; Mircse-Óváry oklevéltára 454. l.

⁴ A tatár kán.

⁵ II. Mátyás magyar király.

⁶ III. Zsigmond lengyel király.

⁷ Jóakarató nagyítás, a mellyel Bethlen a nagyvezér lelkére akart hatni, mivel Magyar Ogli basa 1613 október 25-én Konstantinápolyba jutott követének hivatalos jelentése szerint a rabságba ejtettek száma csak a háromezeret haladta meg (Mircse-Óváry oklevéltára 465. l.) s azt még a szász Sutoris is (a Quellen IV. k. 171. l.) csupán 10,000 főnyinek írja.

⁸ Ez a levél egykoru olasz kivonatban maradt fenn s azt most ugyancsak kivonatosan közöltük.

31.

Keresztesmező, 1613 október 15.

Bethlen Gábor Naszuf pasának, a szultán főgondviselőjének.

Gyulafejevárról, „az fejedelmek régi székhelyekből“ irt volt neki,¹ de mivel nem tudja, megkapta-e levelét ime ujra ír s megnyugtatója, hogy „Istennek legyen hála, az egész nemesség, székelység, százság hatalmas

császárnak fejet hajtottak és az Nagyságod parancsolatja szerént ez jövő héten fejedelmet választanak Kolosvárbán¹, s habár Fogaras és Szeben még a Váradra kiszaladt Báthory kezén vannak, azokra is gondunk leszen. Az országbeli nemesség közül is talán tiz sem ment vele, mind elmaradt s a szultán hivei fejenként; az ország eddig is csak azt kívánta, hogy Báthory alól megszabadulhasson a szultán segítsége által. Ezért arra kéri, hogy a míg dolgukat el nem végezik a török sereg haza ne menjen és az dolgot véghez vivén legalább hatezer főnyi had itt benn maradjon s itt is teleljen, mert különben Báthory ismét bejő haddal. Irasson parancsot a magyarországi pasáknak is, hogy meg ne segítsék valahogy Báthoryt s ha már netán megsegítették volna, mindjárt visszahívassák hadaikat, ha az hatalmas császárral való frigyét megakarják tartani. Parancsoljon azonban a Brassónál bejött Magyar Ogli Ali pasának is, hogy az elrablott marhákat s a husz ezer rabot, a ki a kezén van adja vissza s ne vigyék ki az országból, mert bizony annyi ember az országban nem maradott, a mennyit elrablottak, semmi lábos marhájok nem maradott. Szkender pasa különben is neheztel rá, mert ha a pasa Brassónál annyit nem hevert volna² eddig régen minden dolgot véghez vihettek volna.

(Történelmi Tár 1881. évf. 594—596. l.)

¹ Ide Bethlen Szkander pasával és 16 ezer emberével október 5-én ért be s ott találták az előző napon megjött két oláh vajdát és miután 7-én felkerekedtek 17-én jutottak Kolozsvár alá. (Quellen IV. k. 474—475. l.)

² Magyar Ogli pasa csakugyan szeptember 2-ika óta zaklatta a brassóiakat, a mikor Havasalföldéből átjött, a honnan még július közepe óta tárgyalt velük s élt rajtuk. (Quellen IV. k. 357 és 470. l.)

32.

Kolozsvár, 1613 október 17.

Bethlen Gábor Thurzó György nádornak.

Mivel sok hamis hír kering országszerre szükségesnek itéli értesíteni, arról, hogy Báthory Gábor sok istentelensége miatt az országbeli főemberek, a kik voltak, kényszerítették édes hazájukból kibujdosni s miután gonosz cselekedeteit a szultán sem tűrhette tovább seregeit beküldte Brassó felől az ország megmaradására. Ennek hírére Báthory kifuta országából, ellenségét csak meg sem meré nézni s az nyomorult országot rettenetes veszedelemben hagyá. Látván az ország miatta való pusztulását, nehogy még nagyobb veszedelembé jusson, ha továbbra is ellene állana a szultán amaz akaratának, hogy Báthory fejedelemségében többé ne legyen e hó 20-ikára Kolozsvárra generális országgyűlést rendelt. Megnyugtatta azonban, hogy a töröknek gonosz szándéka nincsen; ám ha ellene jönne onnan Magyarországból, félő, hogy akkor ez a provincia török kézen marad, a miből Magyarországnak is nagy veszedelme támadna. Illetlen

dolog lenne tehát a nádornak azt foveálni, kit azelőtt totis viribus persequált; elhiheti bizonyosan ő Felsége, hogy valakit választ az uristen az fejedelemségre és én is, Isten ő szent felsége életemet megtartván, az országgal együtt azon tökéletes belső szübeli igazsággal akarunk szolgálni a kereszténységnek, valamint régi választott fejedelmek idejében.¹

(Történelmi Tár 1885. évf. 212—214. l. Szilágyi: Bethlen levelezése 3—6. l.)

¹ E levélnek nagylucsei Dóczy András szatmári főkapitányhoz intézett szó szerint egyező másodpéldánya megjelent 1880-ban az Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 295—298. l.

33.

Kolozsvár, 1613 október 17.

Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsánnának.

Levelét véve örvend, hogy bátorságos helyen húzódott meg, Sennyei Pongráczné mellett.¹ Magáról azt írhatja, hogy jó egészségben van. Báthory kiment az országból, de rettenetesebb ijedtséggel való futást annál krónikákban sem olvasott. Haduk legkevesebb 40.000 ember, azzal mennek reá Báthoryra mind fejenként, mert őt többé uralni nem akarják, ha mind elvesznek is. A török nem fogja Magyarországot bántani, ha csak Báthoryt nem akarják a magyarországiak behozni. Ezért ha illik és kíváncsítik, menjen be ő is Sennyeinével Dóczy főkapitányhoz s kérjék meg szóval is, írta császár urunknak, hogy hagyjanak békét afféle szándékjuknak, mert bizony elvesztik vele Erdélyt s Magyarországot is.² Aztán irasson mindjárt választ: Báthorynak adnak-e hadat avagy nem; ha pedig költsége szükség, azt is írja meg, hadd küldhessen neki.³

(Erdélyi országgyűlési emlékek VI. k. 341—343. l.)

¹ Szatmárban, de innen, ebből a királyi várból nemsokára a rosályi kastélyba vonult, a hol nagyobb biztonságban érezhette magát.

² Károlyi Zsuzsánna nem mehetett be már Dóczy Andrásához, mert urának levele Rosályban találta, a honnan szeptember 28-án írt a szatmári kapitánynak az alábbi értelemben: Nyilván lehet elítte, hogy az én édes uramnak micsoda okokért kellett oda menni fejét az törökhöz hajtani. De nem úgy ment, hogy az kereszténységtől elszakadjon, hanem az kötelesség vitte reá s kéri törekedjék arra császár urunk ő Felségénél, hogy kegyelmeségét ne vonja meg szegény urától. (Eredeti. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1613 Oct. 51.)

³ Azaz feleségének.

Megjegyzés. A török segélyhad erejét (nyilván Bethlen Gábor hatása alatt) szintén 40.000 főből állónak írja Dóczy András szatmári kapitány beküldött kéme is, kinek alábbi jelentése annyival inkább érdekes, mivel benne Bethlennek is néhány olyan levelét említi, a mely nem maradt reánk: Anno Domini 1613, 12. die Octobris engem, Nagy Mártont, ki az császár urunk ő Felsége vitézi között itt lakom, főkapitány uram, Dóczy András uram ő Nagysága bebocsátván Erdélyben vigyázásnak okáért, az mit láttam, hallottam, hítem szerint azokat így referálok. Skender basát, az fővezért, Magyarogli basát, az két oláh vajdákat és az tatárságot 15. Octobris hadtam Tordán tul Keresztesmezőn táborban. Itéletem, az mint

sok hadakat láttam, hogy vagynak 40 ezeren, ki közül bizonyos az vezér hatezer kopjást, törökeket, hatezer tatárt válogatott volt Várad alá, hogy Báthorit hadastul felveszék és birodalmát elrabolják, égessék; sőt akarták meglátni azt is, hogyha adott-e az római császár, az mi kegyelmes urunk ő Felsége, hadat Báthory mellé, az kik bevigyék az erdéli fejedelemségben ennyi sok pogánság ellen? De éntőlem megértvén Bethlen Gábor, hogy nincs erről az részről annyi had Báthory mellett, megtértek azok az tizenkétezer törökök, kiket Bethlen Gábor csendesítette le etc. Megeszmervén engem Bethlen Gábor, mind palatinus uramnak, generális urunknak s mind Dóczy uramnak, főkapitányunknak ő Nagyságának, sőt az Erdélyből kiszorult uraknak is leveleket küldö tőlem Bethlen Gábor, kiket ma, 20. Octobris hoztam kapitány uram ő Nagysága kezében, Praepostvári Zsigmond uramnak is küldö egy levelet Bethlen Gábor, az Közép-Szolnok vármegye ispánjának is, melyet Hadadban küldtem. Ezt bizonyoson láttam, hogy az szászság, székelység mára gyűlt be Kolosvárra, sőt az nemesség is láttam hogy igen gyűlt, hogy ma, die 20. Octobris Isten segítségével más fejedelmet válasszanak Báthory helyében. Szamosújvárbeliek megholdoltak, Radnót azonképpen s következő fejedelem számára tartják immár. Az töröknek, tatárnak, oláhságnak Erdélyből való kimenését bizonyoson értetem az electio után; sem várat, sem falut nem kíván az török. Ezeken Bethlen Gábor erős hittal eskütt. Láttam azt is, hogy az rabok váltságon igen szabadulnak, sőt hallottam, hogyha az ország megváltja, készek elbocsátani mind, minthogy az vezér nem hagyja kivinni őket, kire, ha az ország most elégtelen volna, az moldvai, havaseli vajdák készek megváltani, assecurálván őket az ország, hogy az mint kiváltják őket az rabokat, azt az ország megadja jövődében nekik. Bethlen Gábor bizonyoson üzente, hogy mihelt az electio Kolosváratt megleszen, mindjárást főköveteket küldenek Erdélyből mind császár urunkhoz ő Felségéhez, mind palatinus, generalis és Dóczy András urainkhoz ő Nagyságokhoz. Én azokat láttam, hallottam, jó lelkiismeretem szerént referálok; etc.¹

Nagy Márton mpr.

¹ Eredeti, sajátkezű. Hofkriegsarchiv, Wien. HKR. 1613 Oct. 50.

34.

Kolosvár, 1613 október 22.

Bethlen Gábor Dóczy András szatmári főkapitánynak.

Spectabilis ac Magnifice domine mihi observandissime. Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Ez jelen való hónap 18-ik napján expediáltam vala Kegyelmedhez leveletem, melyben az mi állapotunkról és az töröknek ez országból való kimenése felől certifikáltam. Mostan azon dolgokról és egyéb dolgok felől is országúl akarván Kegyelmedet tudósitanunk, akarám én is ez kis írásommal meglátogatnom Kegyelmedet. Valamint én elébbeli levelemben Kegyelmednek megírtam vala állapotunkat, Istennek neve dicsírtessék érette, im egész ország teszen vallást rólla, Kegyelmednek bizonyosan irhatom, hogy Báthorit az ország fejedelmének soha nem agnoscálja; tegnapi napon

valedicáltak fejedelem[ségé]nek: Inkább akarunk mind meghalni, hogy sem mint ilyen istentelen embertől gubernáltassék nyomorult hazánk. Forgách Sigmond uram nevével referálá énnekem és azután az országnak Angyalosi Mihály nevű ifjú legény, némű-nemű dolgokról való izenetét, mely dolgokról az ország mind Forgách uramnak, de Kegyelmednek is és palatinus uram ő Nagyságának is levelek által megfeleltének és postán elől elküldeni azokat az leveleket illendőnek ítültük lenni. Ezen két napon császár urunkhoz is ő Felségéhez Kegyelmed segítségével által bizonyos meghitt atyánkfiát akarjuk országul expediálni, mert az ország ő Felségének igaz szívvel akar szolgálni. Az Nagyságos szerdár is azon mi követünkkel főcsausz követét expediálja Kegyelmetekhez. Ez országból való kimenetele és az szent békességnek megtartása felől ő Nagysága is Kegyelmeteket assecurálni akarja. Én ezt igazán írom Kegyelmednek, hogy az ő Felsége birodalma senkitől innet nem infestáltatik, sőt az békesség az [két] hatalmas fejedelem közt tökéletesen megtartatik erről az részről, csak Báthorit ő Felsége és Kegyelmetek ne főveálja, Erdélnek adassék békesség; akár ki mit írjon és mondjon, de ezt bizonyosan elhiheti Kegyelmed, mert minden intentomát az fővezérnek értem. Én velem nem keveset beszéllett az fővezér az keresztyénség állapot[já]ról, melyet suo tempore nem akarok occultálni. Jobb és hasznosb is egy országnak szolgálatjára ő Felségének tekinteti, hogy sem mint egy istentelen személyre nézne minket országostól igyekezzék ő Felsége intestálni¹ és mi is országul immár el is hittük volt azt, hogy minket ő Felsége nem akar infestálni. Megértvén az Kegyelmed becsülettél való izenetit és hozzánk való jó akaratját, melyet nekem az kolosvári esküdt polgár nekem is referált, kiért mi is országul hasonlóképpen akarunk Kegyelmednek szolgálni. Én pedig az én personámban, az míg élek Kegyelmednek igaz szívvel akarok szolgálni. Tartsa meg Isten Kegyelmedet [sokáig] jó egészségben.

Datum in civitate Colosuar, 22. Octobris. Anno 1613.

Eiusdem Sp. M. Do. Vrae

servitor paratissimus

Gabriel Bethlen.

Külczime: Spectabili ac Magnifico domino Andreae Dóczy de Nagy Lucze etc.

(Egykorú másolat. Kriegsarchiv, Wien. Wiener HKR. 1613 Oct. 51.)

¹ Idáig majdnem betűszerint egyező egyidejűleg írt eredeti példánya Forgách Zsigmondhoz meg van a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában. Ebből közöljük a fenti néhány [pótlást,] míg kissé eltérő végét ide illesztjük: Nagyságod pedig énnekem ha parancsol, megmutatom azt, hogy igaz Magyar vagyok és valamibe kívánatik az fényes portán való szolgálatom, hasznosan tudok szolgálni.

Kolozsvár, 1613 október 22.

Bethlen Gábor Homonnai Drugeth Bálintnak.

Régi atyafiságos barátságára számítva és elhívén magában, hogy ennek a mi nyomorult és elpusztult szegény hazánknak nem ügyekeznek veszedelmére, értesíti Báthory Gábor kifutásáról és jelenti, hogy az ország mindaddig mellette volt, valámig az országból ki nem futott; mivelhogy pedig ez mi hazánk sok esztendőktől fogva az hatalmas császároktól kénszerítettett függeni, mindenfelől környül vétetvén tőlle, semmi időben nem ítéltette elégségesnek magát ellene való állására lenni, mostan annál inkább az rettenetes hadak rajta levén, illendőbbnek ítélték alázatossággal hatalmas császár parancsolatjának engedni, mivel minden szabadságában ő hatalmaságától megtartatott és oltalmaztatik azokban; azért most a rendekről bizonyosan írhatja, hogy Báthory Gábortól az tegnapi napon örök búcsút vettek és többé fejedelmeknek nem agnoscálják, sőt készek inkább mind meghalni, hogy sem recipiálni. Mivel pedig a szultán bejött serege Magyarországot bántani nem fogja bizodalmason kéri, keresztyéni jóindulatjából a' mi szegény hazánkhoz is mutassa igaz jó akaratját és Kegyelmed is instáljon ő Felségénél levele által, azonképpen palatinus uramnál ő Nagyságánál, Báthoryt ne segítsék az hatalmas császár ellen s mi országostól ő Felségének tiszta szívbéli igazsággal akarunk szolgálni.

(Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan levelei 1—3. 1.)

Függelék.

Kolozsvár, 1613 október 27.

Bethlen Gábor fejedelem Dóczy András szatmári főkapitánynak.

Spectabilis ac Magnifice domine nobis observandissime. Servitiorum nostrorum promptam benevolamque commendationem.

Az itt való állapotunk felől akarók, hogy magunk leveléből értsen minden bizonyost Kegyelmed. Báthori Gábornak kiűzése után mind az három nemzetből ide Colosvárra generalis gyűlése levén ez országnak, mint olyan interregnumban, először az ő fejedelemségének országul renunciálván, annak utánna elbomladozott régi szabadságoknak helyire állatására 12 fő atyjatokfiai minden nemzetségből választván, ilyen állapotban sokáig bizonyos fejedelem nélkül nem lehetvén, Istennel ő szent Fölségével bizonyítjuk, hogy mi magunknak sem az fényes portán, sem itt az országbeli akarmi rendek között fejedelemséget nem keresvén, egyenlő akaratból ő Kegyelmek ezt az terhet és sulyos gondot mi reánk vetötték, mely választásokban oly szabadosok voltak az ő Kegyelmek, hogy az fő szerdár és az pasák is, nem hogy neveztenek vagy commendáltak volna valakit, de csak szömmel való intéssel sem mutattanak senkire. Ilyen nyomorult fölhaborodott állapotjában és ennyi aemulusi között nyilván elég sulyos és keserves tisztnek látszik ez, de az Úristennek és szegény hazánknak ez

állapatra való hivatalját semmiképpen rólunk el nem vethetvén ő szent Felségét azon kérjük éjjel-nappal, minden erőtlenségünknek terhét magára vevén, véghetetlen hatalmassága szerint tegyen elégségessé. Nem kicsin remenségünk levén ez mellett nemzeiségünkben való sok jó akaróinkhoz, többi között Kegyelmedhez is, hogy igazsággal, sziligséggel és mindennekhez való engedelmességgel romlott hazánknak békességes megmaradására és bódog éppületire ügyeközhetünk.

Erre az állapatra ez elmúlt szerdán választatván,¹ csötörtökön az solemne iuramentumot deponáltuk,² ugyanazon nap Tordához az szerdár táborában kimenvén pénteken az hatalmas császár zászlóját, botját az fejedelemség confirmálására elvöttük, ugyanott akkor, az két oláh ország vajdáival és az tatár szultánnal mindenekről végeztünk, az pusztító hadaknak gazzát, sokaságát az két vajdával és az szultánnal országunkból kibocsátottuk, válogatott szín népet magunk oltalmára és Báthori ellen való vigyázásra 12 ezerig magunk mellett hadtunk.³ Szkender passa is Déva és Fejérvár közzé, az Sztrigy vize mellé telepedett; Váradra és Báthorira onnat vigyáz, ha az ő szömélye akadály nem volna, egy órában ezek mind kitakarodnának hazánkból és szép csendességbe jutna minden állapot. Kegyelmed, hogy írja levelében az szent békességnek császár urunk ő Felsége részéről szentül való megőrizését, annak bizony szívünk szerint örülünk, nincsen is sem volna nagyobb örömünk annál, ha annak tiszta, makula és akadály nélkül való állapotját láthatnók, noha mi nem tudjuk mire magyarázni, hogy az Abaffi Miklóssal való hadak is Báthori mellé mentenek és hogy Váradot is innét az erdélyi birodalomtól el akarnák idegeníteni; fül heggyel kezdettkül hallani, kit mi semmiképpen nem hihetünk, holott az az ő Hatalmassága és római császár urunk között, sőt az Erdély országával szerzett confoederatiónak is ellene volna és a' mint ez mostani motusban az Báthori szömélye persequaltatik, az Erdélyhez való birodalom is bizonytalannal tudjuk, hogy meg nem szakadozhat, hanem ha csak afféle indulatokkal az török erejét Várad alá akarnák avval vonni és megmondhatatlan kár következhetnék belőle. Kegyelmedet mü abból, mint igaz hazája és nemzete szerető jó akarónkat szeretettel kérjük az közönséges szép csendességnek megmaradásáért, mind császárurunknál és egyebütt is, ahol szükség, úgy vigyázzon ez dologra, hogy az Báthori szömélye se segíttessék és az Erdélyhez tartozó határokon se kapdossanak. Mü innét minden kétség nélkül szentül megőrizzük az szent békességet, a' mint most is ennyi hadaknak itt benn magunk országában való tartásával is cseledünk, mely dologból bizvást mindennek előtt mü felállunk feleljen, csak az két dologból Kegyelmed által mennél hamarébb vehessünk securitást magunknak.

Ez mellett ennyi ideig való búdosásunk után, házunk népétől is kéte-lenségből távol voltunk, abból is Kegyelmedet arra az közönséges igaz-

ságra, atyafiúi szeretetre kérjük, a' mit, ha olyan állapotban volna, mit kívánna mástól, hogy Kegyelmeddel cselekednék, legyen minden jó akarrattal és segítséggel hozzánk való béhozatásában és Sibóig, ha tovább nem is, békisírtetésében, melyet Kegyelmedtől nem veszünk, hanem minden atyafiúi háladó szeretettel megszolgálni ügyekezünk. Et bene valere S[pectabilem] ac M[agnificam] D[ominationem] V^{ram} ex animo cupientes, cum suis carissimis.

Datum in civitate nostra Colosuariensi, die 27. Octobris. Anno Domini 1613.

Eiusdem Spectabilis ac Magnifici D. V^{rae}

Servitor benevolus

Gabriel Bethlen mpr.

P. S. Ezen két nap magunk és az ország követi az szerdár ő Nagysága csauszával Kegyelmedhez és följobb is, ha kívántatik, bizonyos és állandó dolgokkal expediáltatnak.

Külczime: Spectabili ac Magnifico domino Andreae Dóczy de Nagy-Luchie, comitatum Zathmár et Barsiensis comiti, cubiculariorum regalium per Hungariam magistro, partium regni Hungariae cistybiscanarum arcisque et praesidii Zathmariensis supremo capitaneo ac S. C. Regiaeque Mis consiliario, necnon supremo cubiculario etc. Domino nobis observandissimo.⁴

(Eredeti. Staatsarchiv, Wien. Hungarica.)

¹ Vagyis október 23-ikán.

² Érdekes részleteket jegyzett fel erről a szemtanu Hegyesi András százsz krónikás. (Quellen V. k. 476—478. l.)

³ Ismerteti Hegyesi is id. h. 479. lapján, megemlítvén, hogy Bethlen aztán még október 26-án visszatért Kolozsvárra. De annál is bővebben ír ez eseményekről Tholdalagi Mihály, a ki naplóját épp e dolgok részletei ismertetésével kezdi. (Történelmi Tár 1881. évf. 2—3. l.)

⁴ E levelét alább eredeti nagyságban bemutatott fejedelmi pecsétjével zárta le, mely unikum s addig használt czimerétől kissé eltér.

nit
a-
m
en
a-
m

ro

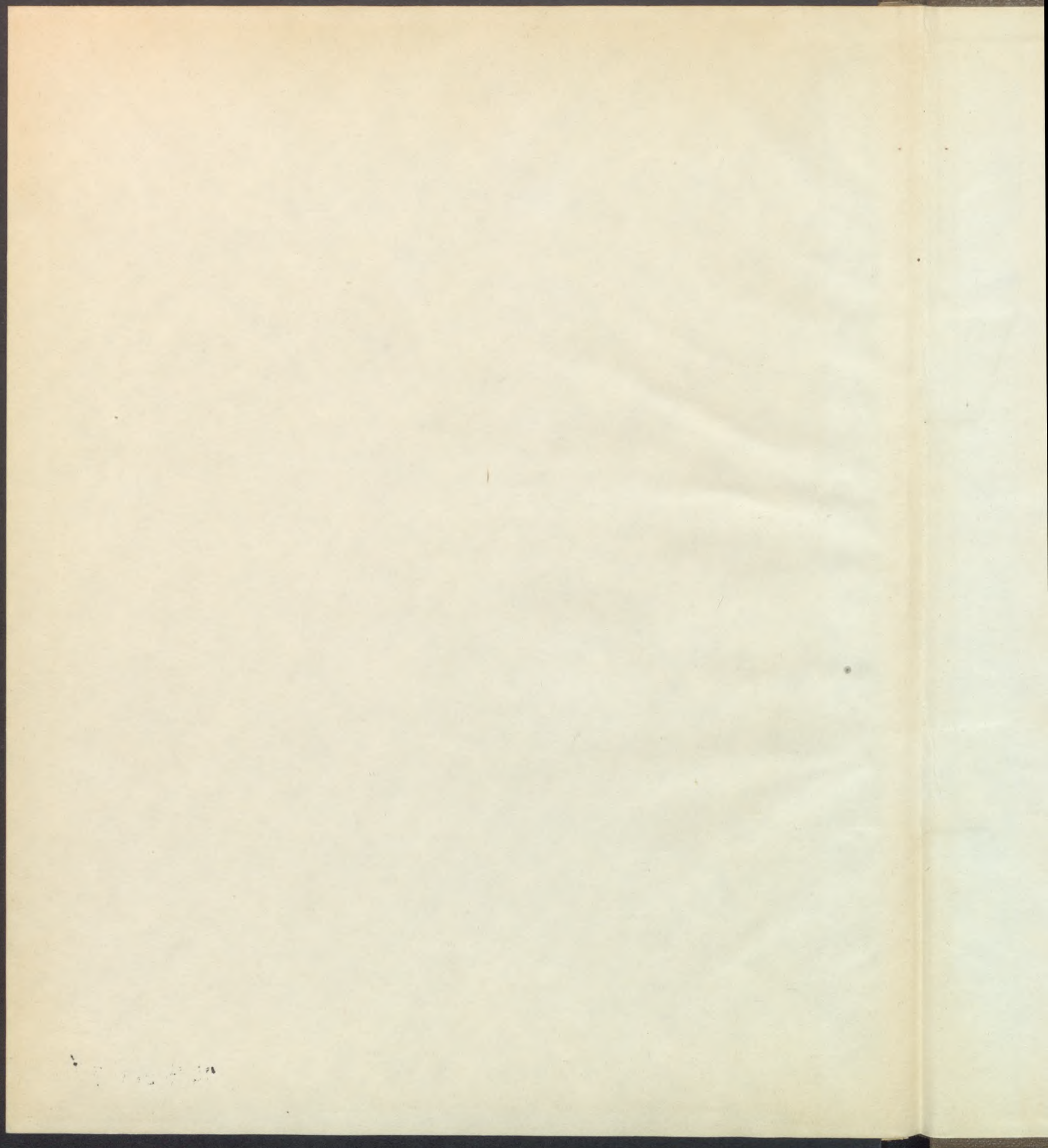
y-
és

le
m
m
e
r-

sz

n
51
e-

e,

1976 DEC 27

